

GLASOVI MLADIH

ISTRAŽIVANJE O MLADIMA U BIH
Rezultati kvantitativnog istraživanja

GLASOVI MLADIH

ISTRAŽIVANJE O MLADIMA U BIH
Rezultati kvantitativnog istraživanja

Sarajevo
februar 2012.

Priznanja

“Prizma istraživanja” (Prism Research), agencija za marketinška, medijska i društvena istraživanja, željela bi se zahvaliti onim pojedincima koji su imali ključnu ulogu u istraživanju i izradi ovog izvještaja. Konačna odgovornost za izvještaj pripada projektnom timu “Prizma istraživanja”.

Impresum

Autori:

Dino Đipa – voditelj projekta, Prism Research
Salminka Fazlić – istraživač, Prism Research

Recenzenti:

Sanja Kabil (UNICEF), Envesa Hodžić-Kovač (Ured UN rezidentnog koordinatora), Nina Kovač (MDG-F YERP), Vesna Banović (MDG-F YERP), Emina Durmo (Ured UN rezidentnog koordinatora), Sabina Žunić (UNICEF).

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove i mišljenja MDG-F programa *Zapošljavanje i zadržavanje mladih (YERP)* niti agencija koje implementiraju program: IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV.

► IZJAVA O ZAŠTITI ANONIMNOSTI ISPITANIKA

Prism Research je u skladu s pravilima i propisima ESOMAR-a i AAPOR-a obavezna štititi anonimnost ispitanika. Sva pitanja-varijable koje sadrže bilo kakve informacije o identitetu ispitanika su uklonjene iz izvještaja i finalne baze podataka. To znači da su odgovori ispitanika fizički odvojeni od podataka koji se odnose na njihov identitet. Svaki namjeran pokušaj da se na bilo koji način dođe do identifikacijskih podataka ispitanika, bilo od klijenta, bilo od Prizma istraživanja ili nekog trećeg lica, bit će smatrani ozbiljnim prekršajem i, kao takav, bit će tretiran.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
SAŽETAK	6
UVOD	7
1 METODOLOGIJA	9
1.1.1 Anketari, koordinatori i kontrolori	10
1.1.2 Kontrola rada anketara	10
2 DETALJNI NALAZI	14
2.1 OSNOVNI PODACI O MLADIMA U BiH	14
2.2 OBRAZOVANJE I INFORMISANOST	14
2.3 TRŽIŠTE RADA I EKONOMSKI STATUS	21
2.4 SOCIJALNA ZAŠTITA	30
2.5 POLITIČKO UČEŠĆE I ANGAŽMAN U NEVLADINOM SEKTORU	32
2.6 SLOBODNO VRIJEME I MOBILNOST MLADIH	35
2.7 STAVOVI O SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI	39
2.8 RAZLIKE IZMEĐU RANJIVIH GRUPA	43
3 PREPORUKE	49
4 ZAKLJUČAK	52

PREDGOVOR

Ovaj izvještaj odražava hiljade glasova mlađih iz Bosne i Hercegovine. Oni govore o svojim životima, iznose zabrinutost u vezi s njihovim obrazovanjem, zapošljavanjem, socijalnom zaštitom i životnim standardom. Oni također iznose svoje poglедe o tome kako zamišljaju svoju budućnost. Naša je odgovornost da ih saslušamo.

Ovaj izvještaj potvrđuje da se mlađi u BiH suočavaju s mnogim izazovima u različitim područjima života. Troje od četvero mlađih su nezaposleni. Većina njih nisu u braku, nemaju djece i nisu riješili stambeno pitanje. Često na svoju budućnost gledaju s pesimizmom, a svoj životni standard u najboljem slučaju ocjenjuju „srednjim“. Tržište rada koje prati rastući trend razvoja tehnologija zahtijeva vještine koje mnogi mlađi ljudi nemaju. U odnosu na sveukupnu populaciju mlađih ugrožene grupe su još više izložene svakodnevnim životnim izazovima u BiH. Bez obzira na to, mlađi zahtijevaju kvalitetno obrazovanje i bolji pristup programima neformalnog obrazovanja. Oni žele veću uključenost u procesima odlučivanja i pozivaju svoje vršnjake na veću angažiranost, inicijativu i odlučnost.

Glasovi mlađih trebaju se uzimati u obzir puno više nego što je to bio slučaj do sada. Bosna i Hercegovina ima obavezu da odgovori na zahteve mlađih, a agencije UN-a predano pružaju podršku takvoj promjeni. S tim u vezi nadamo se da će ovaj izvještaj pružiti osnovu za planiranje novih politika i vladinih programa za mlađe s ciljem poboljšanja zapošljivosti, obrazovanja, učešća, životnog standarda i socijalne zaštite mlađih.

Kroz omogućavanje mlađima da unaprijede vlastite živote potiče se stvaranje ekonomski nezavisnih generacija koje su potpuno uključene u građanski život i mogu aktivno doprinijeti zajednici. S druge strane, mlađi trebaju shvatiti da su i sami odgovorni za to da budu nosioci inicijativa za razvoj neophodnih životnih vještina i ključnih kompetencija koje će im pomoći u pronalaženju (i zadržavanju) zaposlenja.

Ovaj izvještaj je rezultat saradnje agencije Prism Research, UNICEF-a i UNDP-a u okviru UN-ovog *Programa zapošljavanja i zadržavanja mlađih* (YERP), koji zajedno provodi pet agencija UN-a (IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV) uz podršku kroz Fond za dostizanje milenijumskih razvojnih ciljeva. Ova studija je provedena s ciljem boljeg razumijevanja izazova s kojima se mlađi ljudi trenutno suočavaju. S obzirom na brojku od 75 miliona nezaopštenih mlađih u cijelom svijetu u 2011. godini te na činjenicu da se poboljšanje situacije ne očekuje u naredne tri godine, nezaposlenost mlađih i dalje predstavlja problem u gotovo svakoj zemlji uključujući i BiH. Investiranjem u mlađe, obrazovanje i edukaciju države mogu stvoriti veliku i produktivnu radnu snagu i zadovoljno građanstvo, čime se značajno doprinosi rastu nacionalnih ekonomija i jačanju zemalja. Nadamo se da će ovaj izvještaj dati doprinos ostvarenju tog cilja.

Florence Bauer, predstavnica

Fond Ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF)

Yuri Afanasiev,

Rezidentni koordinator UN-a

SAŽETAK

Istraživanje *Glasovi mladih* (eng.: Voices of Youth, u nastavku teksta VoY) provedeno je u okviru UN programa *Zapošljavanje i zadržavanje mladih* koji je podržan kroz Fond za dostizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG-F) i finansiran od Vlade Kraljevine Španije. Svrha ovog projekta jeste sprovođenje istraživanja koje bi predstavljalo osnovu za stvaranje adekvatnijih politika za mlade, kao i da se mladim ljudima omogući aktivnije učešće u društву.

Ciljevi ovog istraživanja bili su ispitivanje iskustava, stavova, mišljenja i želja mladih u vezi s obrazovanjem, zapošljavanjem i radom, ekonomskom situacijom, socijalnom zaštitom, političkim i drugim oblicima društvenog učešća te drugim pitanjima. Jedan od ciljeva bio je i taj da se detektuju promjene u stavovima i mišljenjima mladih osoba o različitim pitanjima i problemima, u odnosu na ono što je utvrđeno u sličnom istraživanju sprovedenom 2008. godine, kao i razlike između opšte populacije mladih i određenih ranjivih grupa.

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku mladih od 15 do 30 godina ($N=2008$ ispitanika) u BiH te na uzorku mladih osoba koje pripadaju različitim ranjivim kategorijama: djeca bez roditeljskog staranja, mlade osobe romske nacionalnosti, mlađi s posebnim potrebama te mlađi povratnici ($N=352$ ispitanika). Rezultati istraživanja mogu koristiti raznim vladinim i javnim institucijama, kao i različitim civilnim i privatnim organizacijama koje se bave problemima mladih i učestvuju u kreiranju socijalne politike za mlade.

Na osnovu rezultata istraživanja, čini se da najveći problem za praktičnu implementaciju rezultata ovog istraživanja predstavlja činjenica da, kada je riječ o mlađim osobama u BiH, postoji potreba da se promijeni jako mnogo stvari, koje obuhvataju intervenciju na mnogim nivoima, krenuvši od zakonodavstva ka nižim instancama koje bi učestvovale u implementaciji novih politika za mlađe koji potrebne i željene promjene zahtijevaju. Kao jedno od važnijih pitanja, pojavljuje se pitanje kapitala koji je potreban za uvođenje značajnijih promjena u život mladih osoba u BiH, odnosno problem - kako obezbijediti njihovo finansiranje?

Zaključak ovog istraživanja jeste da se mnogi mlađi ljudi suočavaju s različitim izazovima u različitim aspektima vlastitih života, krenuvši od obrazovanja, preko zapošljavanja i rada, ka socijalnoj zaštiti i životnom standardu. Čini se da je njihov najveći problem nezaposlenost, a probleme predstavljaju i neriješeno stambeno pitanje i socijalno-ekonomska nesamostalnost. Mlađi vlastiti standard smatraju osrednjim i pesimistični su u vezi s budućnosti. Ranjive grupe naročito su ugrožene, posebno kada je riječ o obrazovanju, zapošljavanju i prihodima.

Prema rezultatima ovog istraživanja, rješavanje problema nezaposlenosti i stambenog zbrinjavanja mlađih primarni su problemi mlađih, čijem rješavanju je potrebno pristupiti zbog, generalno govoreći, dobrobiti bh. društva. Također, potrebno je uložiti napore da se ostvari kvalitetnije obrazovanje, kao i omogućavanje pristupa neformalnim programima obrazovanja većem broju mlađih. Zatim, treba ohrabrvati poslodavce da mlađe ljudi uključe u donošenje značajnih odluka, a mlađe poticati na assertivan pristup, veću poduzetnost i veći politički i društveni angažman. Nadalje, jedan od prioriteta jeste i zaštita prava mlađih ljudi, a naročito onih čija su prava ugrožena na radnom mjestu, onih kod kojih je ugroženo pravo na obrazovanje, kao i prava vulnerablenih grupa. Na koncu, u BiH je neophodno poboljšati sistem socijalne zaštite, i (pro)aktivno djelovati na smanjenje mita i korupcije te preventivno kada je riječ o mogućoj trgovini ljudima.

UN agencije će, zajedno sa svojim institucionalnim partnerima u BiH, rezultate ovog istraživanja koristiti za planiranje novih socijalnih politika za mlađe, kojima će nastojati riješiti postojeće probleme s kojima se mlađi u BiH susreću.

UVOD

Istraživanje *Glasovi mladih* (eng. Voices of Youth, u nastavku teksta VoY) provedeno je u okviru UN programa *Zapošljavanje i zadržavanje mladih* koji je podržan kroz Fond za dostizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG-F) i finansiran od Vlade Kraljevine Španije. Program zajednički provode UNDP, UNICEF, UNFPA, IOM i UNV u partnerstvu s Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, entitetskim ministarstvima za rad i obrazovanje, Agencijom za statistiku BiH, entitetskim agencijama za statistiku, zavodima za zapošljavanje u cijeloj zemlji, osnovnim i srednjim školama opštег usmjerjenja, opština i ruralnim zajednicama, pojedinačnim preduzećima te udruženjima iz privatnog sektora i organizacijama civilnog društva od nivoa zajednice do dijaspore.

Od 1995. godine do danas, VoY postao je globalni trend za omladinsko angažovanje. VoY je razvijen od UNICEF-a kao jedan od načina da 3,000 mladih ljudi iz 81 države pošalju svoje poruke liderima okupljenim na Svjetskom samitu o društvenom razvoju, održanom u proljeće 1995. godine u Copenhagenu. Danas se VoY oslanja na društvene medije i digitalne tehnologije, s ciljem jačanja mladih i podizanja svijesti o pravima mladih. VoY anketa predstavlja jedan od prvih koraka u procesu prikupljanja informacija o mladima. Svrha ovog projekta jeste sprovođenje istraživanja s ciljem da se čuju glasovi mladih iz BiH, kako bi se u obzir uzela njihova mišljenja, želje, stavovi, mogućnosti, kao osnova za stvaranje politika za mlade koje bi bile osjetljivije na njihove probleme, kao i da se mladim ljudima omogući aktivnije učešće u društvu.

U poslijeratnom periodu, odnosno periodu tranzicije u BiH, nezaposlenost je jedan od najvećih problema s kojima se zemlja suočava, a, naravno, obuhvata i mlađe ljude. Ovakva situacija opasna je jer može voditi ka apatiji mladih (ali i starijih), socijalnoj isključenosti ili čak socijalnim nemirima. Stoga su Ujedinjene nacije 2010. godine u BiH započele implementaciju *Programa zapošljavanja i zadržavanja mladih* (eng. *Youth Employability and Retention Programme*, u nastavku teksta YERP¹). U ovaj program uključeno je nekoliko UN agencija: UNICEF (*United Nations Children's Fund*), UNDP (*United Nations Development Programme*), IOM (*International Organization for Migration*), UNFPA (*United Nations Population Fund*) i UNV (*United Nations Volunteers*). Ciljevi ovog programa usmjereni su ka: 1. povećavanju kapaciteta obrazovnog sistema i lokalnih zajednica za poboljšanje zapošljavanja mladih, 2. jačanju kapaciteta javnih zavoda za zapošljavanje i civilnog društva za izradu i sprovođenje integrisanih paketa mjera za zapošljavanje mladih i 3. maksimiziranju pozitivnog utjecaja migracije mladih i minimiziranju negativnih utjecaja nepravilnih migracija. S obzirom na to da je završetak projekta YERP predviđen za 2012. godinu, interesantno je procijeniti stavove mladih o vlastitom položaju u ovoj godini.

Glavni ciljevi ovog istraživanja bili su prikupljanje podataka o stavovima, mišljenjima, percepcijama i željama mladih, što bi služilo kao osnova stvaranju socijalne politike osjetljivije na pitanja i probleme mladih te omogućilo aktivniju ulogu mladih u društvu. Osim prikupljanja novih podataka, jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je i to da se detektuju promjene u stavovima i mišljenjima o različitim pitanjima i problemima u odnosu na ono što je utvrđeno u sličnom istraživanju koje je Prism Research agencija sprovedla za GiZ 2008. godine, kao i razlike u stavovima, mišljenjima i percepcijama između opšte populacije mladih osoba i određenih

¹ <http://www.undp.ba/upload/projects/MDG-F%20BiH%20YERP%20Project%20Document%20BiH.pdf>, pristupljeno 17. februara 2012.

ranjivih kategorija.

Ovo istraživanje sprovedeno je tokom decembra 2011. i januara 2012. godine, putem kompjuterski potpomognutih intervjuja licem u lice (CAPI). Ispitan je reprezentativan uzorak mladih osoba ($N= 2360$) dobi od 15 do 30 godina. Jedan dio uzorka ($N=2008$ ispitanika) činile su mlade osobe iz opšte populacije, dok su drugi dio činile mlade osobe iz ranjivih grupa ($N=352$ ispitanika). Ranjive grupe činili su mladi s posebnim potrebama: $N= 100$, mladi bez roditeljskog staranja: $N= 88$, mladi romske nacionalnosti: $N=99$ te mladi povratnici: $N= 65$ ispitanika.

2008. godine sprovedeno je slično istraživanje za potrebe GtZ-a (danas GiZ – Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit). Ovo istraživanje uključivalo je anketu na reprezentativnom uzorku od 1500 ispitanika, osoba dobi od 16 do 30 godina, unutar 53 opštine u BiH, kao i kvalitativnu, institucionalnu i pravnu analizu. Osnovna svrha ove studije bila je pružiti sveobuhvatnu informaciju o položaju mladih te o postojećem pravnom i institucionalnom okviru unutar kojeg će se razvijati politike prema njima u sedam primarnih sektora, a predstavljala je prvu fazu izrade dokumenta “Omladinska politika BiH 2008.-2013.“. Ovu aktivnost provela je Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH pri Vijeću ministara BiH, koja je usvojila smjernice prema kojima je spomenuta studija i urađena.

Ovaj izvještaj prezentuje rezultate istraživanja sprovedenog 2011./12. godine, a u svrhu poređenja koristi i rezultate istraživanja sprovedenog 2008. godine.

1. METODOLOGIJA

Kako bismo ispitali stavove, razmišljanja i iskustva mladih u vezi s različitim aspektima njihovog života, korištena je kvantitativna istraživačka metoda. Kvantitativna metoda korištena u ovom istraživanju jeste kompjuterski potpomognut personalni intervju – CAPI. Tabela 1. prikazuje osnovne podatke o istraživačkom procesu.

Tabela 1a. Osnovni podaci o istraživanju

Vrijeme provođenja istraživanja	Decembar 2011. – januar 2012.
Metoda prikupljanja podataka	Kompjuterski potpomognut personalni intervju - CAPI
Instrumenti	Instrumenti korišteni u ovom istraživanju razvila je Prizma istraživanja u saradnji s klijentom
Uzorak istraživanja	Mlade osobe, 15 do 30 godina starosti, koje pripadaju opštoj populaciji, kao i mlade osobe - pripadnici različitih ranjivih grupa (mladi s posebnim potrebama, mladi bez roditeljskog staranja, mladi romske nacionalnosti i mladi povratnici)
Veličina uzorka	2360 ispitanika: 2008 ispitanika dobi od 15 do 30 godina iz opšte populacije BiH 352 ispitanika-pripadnika ranjivih grupa u BiH
Reprezentativnost	Opšta populacija: slučajni stratificirani uzorak, reprezentativan na nivou cijele BiH, entiteta, regiona i opština. Ispitanici su članovi slučajno izabranih domaćinstava koji su posljednji imali rođendan. Ranjive grupe: uzorak formiran uz pomoć kontakata prikupljenih u centrima za socijalni rad, kao i 'snowball' metodom.

Kompjuterski potpomognuti personalni intervju - CAPI

Kompjuterski potpomognuti personalni intervju (ili CAPI) jedan je od najnaprednijih oblika anketiranja. Ova metoda podrazumijeva proceduru pri kojoj se anketni upitnik programira i postavlja na PDA uređaj. Pitanja se pojavljuju na ekranu uređaja onim redoslijedom i logikom koja je unaprijed određena i programirana, a anketari unose pitanja direktno u uređaj. Pomoću specijalnog softverskog programa kontroliše se sprovodenje upitnika i izbor uzorka.

Rezultati

Rezultati ovog istraživanja prikazani su kao poređenja između rezultata utvrđenih u 2008. i rezultata iz 2011./12. godine, za pitanja koja su u identičnom obliku postavljena i u novom ciklusu istraživanja. Ostala pitanja analizirana su prema totalu za 2011./12. godinu. Analiza uključuje i utvrđivanje razlika između mlađih opšte populacije i mlađih pripadnika ranjivih grupa.

1.1.1. Anketari, koordinatori i kontrolori

U svrhu ovog istraživanja angažovan je tim od 48 anketara i 10 regionalnih koordinatora. Odabir anketara i koordinatora izvršen je na osnovu prijašnjeg iskustva, dobi, spola i regionalnog porijekla anketara.

Samо anketari koji su učestvovali u najmanje 10 anketa sličnog obima, ili sa najmanje godinu dana iskustva u sličnim projektima, učestvovali su u istraživanju.

Svi anketari prisustvovali su treningu za sprovođenje istraživanja, u kojem su upoznati s uzorkom i načinom obavljanja ankete. Obavljena je i Q-by-Q analiza te vježbe igranja uloga.

1.1.2. Kontrola rada anketara

Kontrola terenskog rada obavljana je na nekoliko načina. Koordinatori su na terenu obilazili anketare koji su učestvovali u istraživanju. Osim toga, sprovedena je i telefonska kontrola upitnika na 10% slučajno izabranih upitnika koje je uradio svaki anketar, na osnovu kontakt telefona koji su zatraženi od ispitanika koji su učestvovali u istraživanju. Prism Research sprovodi i posebne kontrole validnosti upitnika koje omogućuje isključivo anketiranje CAPI metodom.

1.2 Obrada podataka, izvještaj i isporuka

Kompletna obrada prikupljenih podataka obavljena je u Sarajevu. Analiza podataka obavljena je uz pomoć PASW statistics programa 19.0 – profesionalnog softvera za istraživanje. PASW je korišten za čišćenje podataka i logičku kontrolu te za pravljenje krostabulacija rezultata.

Pregled:

Poređenje između istraživanja sprovedenih 2008. i 2011./2012. godine, prema najvažnijim pitanjima: strelice označavaju značajne promjene u stavovima i njihov smjer

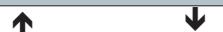
Stavovi mladih	Val istraživanja		Značajna promjena u stavovima
	2008	2011/2012	
P5: Mladi koji su u braku(%):	20	26	↑
P6: Mladi koji imaju dijete/djecu (%):	15	21	↑
P12: Ocjenujem svoj trenutni životni standard loše ili osrednje (%):	66	75	↑
P13: Moj životni standard u posljednje 3 godine se pogorsao ili ostao isti (%):	72	87	↑
P14: Kod mladih danas stvara zadovoljstvo (%):			
Upis srednje škole	62	65	↑
Upis na fakultet i više škole	61	61	↔
Upis na postdiplomski studij	57	56	↓
Način školovanja	38	57	↑
Mogućnosti zapošljavanja	33	55	↑
Mogućnosti rješavanja stambenog pitanja	34	56	↑
Mogućnosti ekonomskog osamostaljivanja	35	57	↑
Mogućnosti da se maldi bave onim što žele	43	65	↑
Mogućnosti napredovanja u struci i zanimanju	44	62	↑
Mogućnosti političkog djelovanja	27	44	↑
Mogućnosti zabave i razonode	58	72	↑
Mogućnosti da se slobodno izražava mišljenje	53	66	↑
P15: Standard u slijedeće 3 godine bit će gori ili isti (%):			
Prihodi	63	78	↑
Radni status	63	80	↑
Obrazovanje I obuka	63	79	↑
Zdravstvena zaštita	69	86	↑
Stambeno pitanje	71	87	↑
Kvalitet života u cjelini	61	77	↑
P46: Najvažniji problemi mladih su (%):			
Materijalno-ekonomska nesamostalnost	43	24	↓
Školski i obrazovni sistem	15	6	↓
Nezaposlenost	70	74	↑
Stambeni problemi	12	8	↓
Korištenje slobodnog vremena	3	3	↔
Podređen položaj mladih	6	5	↓
Moralna kriza i nedostatak idealja	5	7	↑
Nedovoljna briga društva za probleme mladih	10	19	↑
Socijalne razlike	4	7	↑
Nacionalne nesuglasice	3	4	↑
Nezainteresovanost mladih za društvene probleme	3	8	↑
Neefikasnost i neaktivnost omladinskih organizacija	1	3	↑
Nedostatak slobode glasa, govora i mišljenja	1	4	↑
Alkoholizam, narkomanija, delikvencija, i slično	18	23	↑
Otudjenost ljudskih odnosa	1	3	↑
P.66: Obrazovanje koje imam/stičem nikako ili samo donekle će omogućiti zaposlenje u toj oblasti (%):	60	79	↑
P.80: U obrazovnoj instituciji nisu organizovane volonterske aktivnosti (%):	60	84	↑
P.81: U okviru redovnog obrazovanja nije organizovana praktična nastava (%):	48	52	↑
P.82: Neuključenost u neformalnom obrazovanju (%):	64	75	↑

Stavovi mladih	Val istraživanja		Značajna promjena u stavovima
	2008	2011/2012	
P.84: Najučestalije neformalno obrazovanje: strani jezici, sport, informatika i razvoj profesionalnih vještina (%):	23	88	↑
P.89: Broj mjeseci provedenih tražeći posao nakon završenog školovanja (prosjek):	11	16	↑
P.90: U okviru posla, ne postoji potreba za znanjem i vještinama koje već ne posjedujem (%):	43	95	↑
P.92: Vrsta ugovora potpisana sa poslodavcem (%):			
Nisam potpisao ugovor	19	13	↓
Ugovor o probnom radu	3	3	↔
Ugovor o radu na neodređeni period	50	55	↑
Ugovor o radu na određeno	18	27	↑
Ugovor o djelu (uključuje autorski, ugovor o stipendiranju, i sl.)	1	1	↔
Ugovor o zapošljavanju pripravnika	0	1	↑
Ugovor sa student servisom	0	0.5	↑
P.93: Sektori u kojima su ispitanici zaposleni (%):			
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, vodoprivreda	5	1	↓
Industrija i rудarstvo	4	8	↑
Građevinarstvo, komunalne djelatnosti	8	9	↑
Zanatstvo	9	9	↔
Promet i komunikacije, trgovina, ugostiteljstvo, turizam, rekreacija	34	32	↓
Vlastite djelatnosti - frizeri, brijači, kućne pomoćnice	2	3	↑
Finansije, obrazovanje, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita, policija, osiguranje, vojska	19	19	↔
Javna administracija, državni organi i političke stranke	2	5	↑
Udruženja, nevladine organizacije, telekomunikacije, informatika, razvojne agencije i programi	2	5	↑
P.94: Redovno uplaćivanje mjesечne plaće od strane poslodavca (%):	81	89	↑
P.95: Redovno uplaćivanje doprinosa od strane poslodavca(%):	64	78	↑
P.96: Zaposlenost u vlastitoj struci (%):	37	50	↑
P.97: Zastupljenost stava da su nezaposleni prepusteni sami sebi (%):	56	64	↑
P.101: Aktivan stav u traženju posla (%):	23	35	↑
P.106: Ispitanici koji ne traže posao (%):	48	62	↓
P.107: Sektori unutar kojih mladi preferiraju raditi (%):			
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, vodoprivreda	10	17	↑
Industrija i rudarstvo	12	16	↑
Građevinarstvo, komunalne djelatnosti	14	25	↑
Zanatstvo	19	24	↑
Promet i komunikacije, trgovina, ugostiteljstvo, turizam, rekreacija	48	59	↑
Vlastite djelatnosti - frizeri, brijači, kućne pomoćnice	14	13	↓
Finansije, obrazovanje, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita, policija, osiguranje, vojska	32	39	↑
Javna administracija, državni organi i političke stranke	13	17	↑
Udruženja, nevladine organizacije, telekomunikacije, informatika, razvojne agencije i programi	32	23	↓
P.108: Minimalna plata za koju su ispitanici spremni raditi (prosjek):	467KM	614KM	↑
P.109: Prosječni period nezaposlenosti, u mjesecima (broj mjeseci):	36	26	↓
P.110: Mladi registrovani kao nezaposleni na birou za zapošljavanje (%):	35	58	↑

Stavovi mladih	Val istraživanja		Značajna promjena u stavovima
	2008	2011/2012	
P.116: Mladi koji su čuli za slučajeve kupovine radnog mjestra (%):	39	50	↑
P.117: Mladi koji su čuli za podmićivanje u javnoj administraciji za dobitak posla (%):	74	96	↑
P.118: Mladi koji su čuli za podmićivanje u privatnom sektoru za dobitak posla (%):	74	93	↑
P.120: Mladi upoznati sa nekim od vladinih programa za zapošljavanje (%):	19	27	↑
P.121: Mladi kao korisnici nekog od vladinih programa za zapošljavanje (%):	5	8	↑
P.123: Izostanak pokušaja pokretanja sopstvenog biznisa (%):	93	94	↑
P.151: Mladi kao korisnici socijalne pomoći (%):	2	7	↑
P.163: Slaganje sa stavom da su žene diskrimirane na tržištu rada (%):	22	32	↑
P.164: Mladi koji ne doprinose kućnom budžetu (%):	53	62	↑
P.165: Mjesečni iznos sa kojim mladi raspolažu (projek):	236KM	232KM	↓
P.171: Mjesečni iznos stipendije mladih koji primaju stipendije (projek):	317KM	167KM	↓
P.172: Mladi koji uspiju uštedjeti neki iznos svaki mjesec (%):	0	12	↑
P.173: Mladi koji su nezainteresovani za politiku (%):	75	83	↑
P.185: Stav da mladi imaju mali ili nikakav utjecaj na važne odluke(%):			
Na poslu, u školi ili fakultetu	80	88	↑
U porodici ili domaćinstvu	61	70	↑
U mjesnoj zajednici	89	97	↑
U političkim ili nevladinim organizacijama	90	99	↑
U krugu vršnjaka i prijatelja	66	80	↑
P.193: Mladi koji su glasali na prošlim izborima (%):	57	60	↑
P.195: Stav da mladi imaju mali ili nikakav utjecaj na odluke o mladima na lokalnom nivou (%):	84	87	↑
P.210: Mladi sa pozitivnim stavom o radu omladinskih organizacija (%):			
Zbog studija	43	53	↑
Zbog privremenog rada	55	66	↑
Zbog ženidbe/udaje	34	42	↑
Da se stalno nastane u nekoj drugoj zemlji	46	52	↑
P.249: Spremnost za odlazak u inostranstvo na duže vrijeme ili zauvijek (%):			
Ne bih išao/išla zauvijek, ali bih na duže vrijeme	30	43	↑
Išao/išla bih zauvijek ako bi se pružila prilika	37	38	↔
P.425a: Očekivanja da će biti lošiji ili isti standard u budućnosti (%):	26	43	↑

Legenda:

Pozitivne promjene u stavovima mladih

Negativne promjene u stavovima mladih

Nepromjenjeni stavovi

2 DETALJNI NALAZI

2.1 OSNOVNI PODACI O MLADIMA U BiH

Ispitanici koji su učestvovali u ovom istraživanju su mlađi ljudi koji u prosjeku imaju 22 godine. 49.2% ispitanika je muškog roda, dok je 50.8% njih ženskog roda.

26.3% punoljetnih mlađih osoba koje čine uzorak u ovom istraživanju su u braku, dok većina živi sama i nisu u bračnom odnosu (72.2%). Većina ispitanika nema djecu (78.6%), dok, otprilike, tek svaki peti ispitanik (21.4%) ima, u prosjeku, jedno ili dvoje djece. Ispitanici koji imaju djecu imali su, u prosjeku, nešto više od 22 godine kada su dobili prvo dijete.

Većina mlađih (71.9%) živi u kući koja je vlasništvo njihovih roditelja ili roditelja njihovog supružnika, kao i 69.2% punoljetnih ispitanika. Kada je riječ o stambenom zbrinjavanju mlađih, ispitanici su generalno nezadovoljni nastojanjima vlade da poboljša situaciju mlađih kada je riječ o ovom pitanju. Ocjenjujući nastojanja nadležnih da poboljšaju stambeno zbrinjavanje mlađih ocjenama od 1 do 10 (napomena: ocjena „1“ znači „u potpunosti nezadovoljan“, a ocjena „10“ znači „vrlo zadovoljan“), ispitanici nastojanja nadležnih u vezi sa spomenutim ocjenjuju prosječnom ocjenom 3 (ista prosječna ocjena utvrđena je i 2008. godine).

Većina mlađih osoba govori engleski jezik (75.6%, prema 64.0% u 2008.), a više od četvrtine govori njemački (28.2%, naspram 19.6% u 2008. godini). 12.3% ispitanika navodi da ne govori nijedan strani jezik.

2.2 OBRAZOVANJE I INFORMISANOST

2.2.1 Formalno obrazovanje

Kada je riječ o obrazovanju ispitanika, većina ispitanih koji su stariji od 18 godina (74.3%, naspram 84.8% 2008. godine) kompletirali su srednje obrazovanje, trogodišnje ili četverogodišnje. 3.3% mlađih koji su stariji od 18 godina nije završilo nikakvo formalno obrazovanje, a 11.4% završilo je fakultetsko obrazovanje. Roditelji ispitanika također su najčešće završili srednje obrazovanje, očevi nešto češće od majki (67.7% kod očeva, naspram 56.6% kod majki).

Posmatrajući grupe ispitanika koji pripadaju različitim kategorijama dobi, uočava se da su ispitanici dobi od 15 do 18 godina najčešće završavali osnovnu školu (72.5%), a ispitanici dobi od 19-24 godine, kao i oni od 25-30 godina najčešće navode da su završili srednju školu (81.7% i 65.9%, tim redoslijedom), s tim da su ispitanici stariji od 24 godine značajno češće završavali višu školu ili fakultet u odnosu na mlađe ispitanike.

Ranije grupe ispitanika manje su obrazovane u odnosu na opštu populaciju mlađih. Dok ispitanici iz ranjivih grupa značajno češće izvještavaju o završenoj osnovnoj školi i nižem obrazovanju te su češće završavali trogodišnje srednje škole, ispitanici opće populacije značajno su češće od prvospomenutih završavali četverogodišnje srednje škole. Ovakvi podaci mogli bi ukazivati na neosjetljivost društva na probleme obrazovanja ranjivih grupa, odnosno upućivati na potrebu da se njihovom obrazovanju pripše više pažnje, napora i sredstava.

U novom valu istraživanja (2011./12.) ispitanici, značajno češće u odnosu na 2008. godinu, navode da su završili fakultetsko obrazovanje. Podatak o povećanom postotku ispitanika s fakultetskim obrazovanjem je ohrabrujući i navodi na zaključak da sve više mlađih u BiH završava fakultete.

Tabela 1. prikazuje detaljnije informacije o obrazovanju ispitanika.

Tabela 1. Koja je najviša škola koju ste završili? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine (samo ispitanici stariji od 18 godina!)

	Val istraživanja	
	2008	2011/12
Srednja škola - gimnazija, tehnička i sl. - četverogodišnja	54.4%	48.9%
Srednja stručna škola - trogodišnja	30.4%	25.4%
Završena osnovna škola	5.1%	6.4%
Fakultet - društvene i humanističke nauke	1.1%	4.1%
Fakultet (4 godine) - ekonomija	1.1%	2.7%
Nezavršena osnovna škola - bez obrazovanja	1.1%	2.0%
Fakultet (4 godine) - prirodne nauke, građevina i elektrotehnika	1.1%	2.0%
Fakultet (4 godine) - pravo	1.1%	1.4%
Nezavršen fakultet	1.1%	1.4%
Završena 4 razreda osnovne škole	1.1%	1.3%
Viša škola - 2 godine dodatnog obrazovanja nakon srednje škole - tehnički ili zdravstveni smjer	1.1%	1.2%
Viša škola - 2 godine dodatnog obrazovanja nakon srednje škole - obrazovni ili društveni smjer	1.1%	0.9%
Viša škola - 2 godine dodatnog obrazovanja nakon srednje škole - ekonomski smjer	1.1%	0.6%
Fakultet (5 ili 6 godina) - medicina i stomatologija	1.1%	0.6%
Magisterij ili doktorat	1.1%	0.6%
Nezavršena srednja škola	1.1%	0.4%
Ne zna/Bez odgovora	1.1%	0.0%

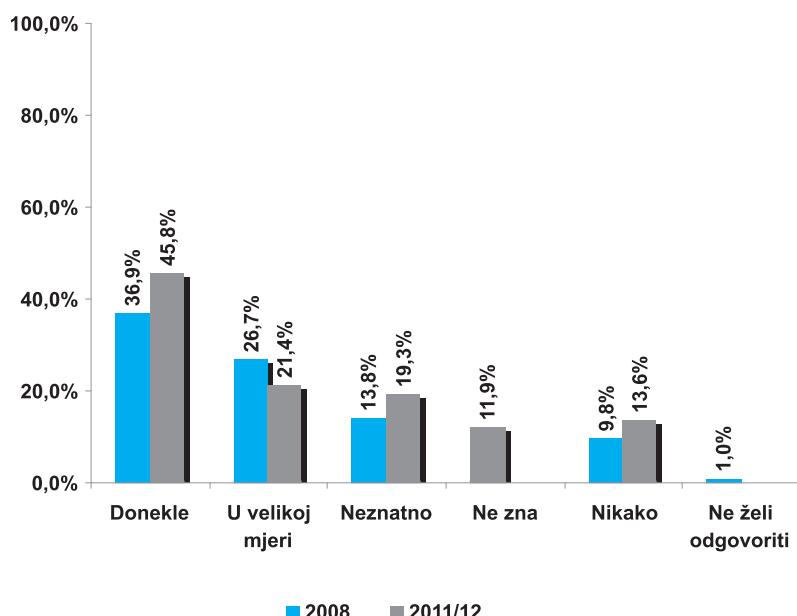
Mladi u BiH najčešće pohađaju i završavaju javne škole unutar BiH. Većina ispitanika koji su završili formalno obrazovanje stekli su ga u javnoj školi, odnosno na javnom univerzitetu u BiH (97.6% u 2011./12. i 89.8% u 2008.), dok se relativno nizak procenat ispitanika obrazovao u privatnim institucijama (1.2%, naspram 1.7% u 2008. godini). Također, nizak procent ispitanika obrazovao se u inostranstvu – 1.3%. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama značajno češće navode kako su obrazovanje završili pri javnoj obrazovnoj instituciji u inostranstvu (4.5%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (0.3%).

Ispitanici koji nisu završili obrazovanje koje su započeli, bilo da se radi o osnovnoj, srednjoj školi ili fakultetu, govore o različitim razlozima nezavršavanja. U 2011./12. ispitanici najčešće izjavljuju da je riječ o nekim drugaćijim razlozima u odnosu na one predviđene upitnikom (63.1%), uz finansijske razloge (23.6%). Ispitanici koji navode druge razloge, najčešće izjavljuju da su još uvijek učenici ili studenti (75.3%). U relativno malim procentima ispitanici navode kao razloge bolest, odnosno invalidnost (8.3%), nezainteresovanost (5.2%), volju roditelja (4.1%) i druge razloge (7.1%). U 2008. najčešće su navođeni finansijski razlozi (17.0%) i nedostatak vremena uslijed bavljenja poljoprivredom (15.0%). Činjenica da su finansijski razlozi, kao i bolest ili invalidnost, često navođeni uzroci nezavršavanja školovanja, ukazuje na nedovoljna ulaganja i brigu za obrazovanje mlađih, a naročito kada je riječ o osobama s posebnim potrebama. Također, jedan od zabrinjavajućih razloga za nezavršavanje obrazovanja kod mlađih, na koje bi se odgovarajućim programima i mjerama pomoći moglo utjecati s velikom vjerovatnoćom uspjeha, jeste i volja roditelja.

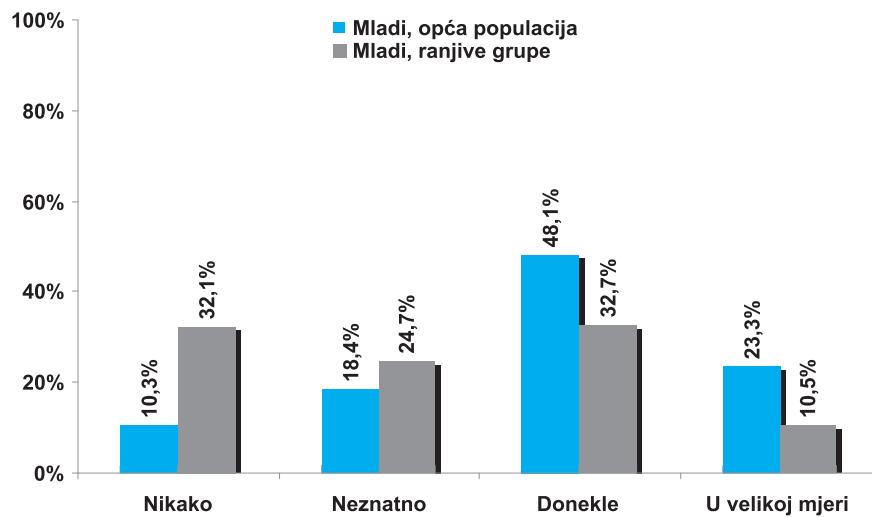
Većina ispitanika koji su završili formalno obrazovanje nisu obnavljali razred (92.1%, prema 76.3% u 2008.), a značajno su češće obnavljali oni koji pripadaju ranjivim grupama (15.9%), u odnosu na opštu populaciju (6.5%). Spomenuti rezultati mogli bi ukazivati na to da su postojeći obrazovni planovi i programi prilagođeni mogućnostima većine učenika, ali da nisu dovoljno prilagođeni učenicima koji spadaju u ranjive grupe populacije.

Razmatrajući koliko će im stečeno obrazovanje pomoći da pronađu zaposlenje u budućnosti, većina ispitanika vjeruje da će ono u određenoj mjeri biti olakšavajuća okolnost (67.1%), što ukazuje na optimizam kada je riječ o ovom pitanju. Ipak, relativno mnogo mladih, otprilike trećina, ne pokazuje takav optimizam. Nedostatak optimizma mogao bi biti jedno od objašnjenja nezainteresovanosti za završetak obrazovanja, o kojem pojedini ispitanici izvještavaju. Ispitanici iz 2008. godine značajno su češće navodili da će im stečeno obrazovanje u velikoj mjeri pomoći u pronalasku posla, u odnosu na ispitanike iz novog ciklusa istraživanja. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama značajno češće navode odgovore „Nikako“ i „Neznatno“ u odnosu na ispitanike opšte populacije, koji značajno češće navode odgovore „Donekle“ i „U velikoj mjeri“ (Grafikon 1 i Grafikon 2).

Grafikon 1. Koliko će vam obrazovanje, koje ste stekli ili još stičete, omogućiti zaposlenje u budućnosti u oblasti stečenog obrazovanja? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine.

Grafikon 2 . – Poređenje između mladih osoba opšte populacije i mladih osoba koje pripadaju ranjivim grupama.

Čini se da je većina mladih zadovoljna vlastitim obrazovanjem, u smislu da osjećaju da mogu savladati nastavni program, kao i da su nastavnici prema njima korektni, a roditelji s njima zadovoljni. U oba ciklusa istraživanja većina ispitanika vjeruje da zahtjevi koji su pred njih postavljeni tokom obrazovanja nisu (to jest, definitivno nisu; ili jesu, ali u maloj mjeri) za njih prevelik teret (68.3%, naspram 66.6% u 2008.). Većina ispitanika navodi da postoji ili da je postojalo više školskih predmeta koji ih zanimaju (68.1%, naspram 23.3% u 2008.). Dalje, većina smatra da nastavnici ozbiljno shvataju njihov rad (62.5% u 2011./12. i 57.9% u 2008. godini), kao i da imaju adekvatnu podršku roditelja kada je riječ o školovanju (84.8% u 2011./12. i 79.0% u 2008.). Dok se 2008. nešto manje od polovine ispitanika (41.7%) složilo s tim da većina nastavnika pristupa studentima na primjeren način, u 2011./12. ovo mišljenje dijeli 67.2% ispitanika. Većina (81.8%) ispitanika (u poređenju sa 72.8% ispitanika u 2008. godini) vjeruje da su njihovi rezultati u školi važni njihovim roditeljima.

Ipak, posmatrano iz drugačije perspektive, mnogi mladi ljudi nezadovoljni su nastavnim planom, predmetima te odnosom nastavnika i roditelja prema njima i njihovom obrazovanju. Otprilike trećina mladih navodi da su zahtjevi školovanja preteški za njih, da ih školski predmeti ne zanimaju, da ih nastavnici ne shvataju ozbiljno i da im ne pristupaju na primjeren način. Također, otprilike svaka peta ili šesta mlada osoba nema odgovarajuću podršku roditelja kada je riječ o obrazovanju i ne osjeća da su školski rezultati koje postiže važni njihovim roditeljima. Ovi podaci upućuju na postojanje prostora za korekcije u školskim programima, kao i profesionalnim kompetencijama nastavnika te u stavovima roditelja prema obrazovanju djece. U svakom slučaju, činjenica je da pokazatelji, poput stope obnavljanja godine ili procenta onih koji završavaju program, ne mogu i ne trebaju biti jedini koji se uzimaju u obzir kada se zaključuje o tome koliko je obrazovanje u BiH, ili u određenoj obrazovnoj instituciji unutar BiH, adekvatno. Ovom pitanju je potrebno pristupiti detaljno te analizirati u kakvima se uslovima mladi u BiH zaista obrazuju.

Za detaljniji prikaz rezultata u vezi sa spomenutim, pogledati Tabelu 2. ispod.

Tabela 2. U kojoj mjeri sljedeće izjave vrijede u slučaju Vašeg obrazovanja?

P73. U kojoj mjeri možete reći da sljedeće izjave vrijede u slučaju Vašeg obrazovanja?

	Definitivno ne	U maloj mjeri	U vecoj mjeri	U potpunosti	Ne zeli odgovoriti
Zahtjevi koji se postavljaju u nastavi ogroman su teret za mene	21.0%	47.3%	25.9%	5.4%	0.3%
Ima dosta predmeta koji me zanimaju	6.7%	24.8%	46.2%	21.9%	0.3%
Većina nastavnika shvaća me ozbiljno i zanima se za moj rad	7.5%	29.7%	45.5%	17.0%	0.3%
Većina nastavnika pristupa studentima na primjeren način	6.2%	26.3%	50.9%	16.4%	0.3%
Moji rezultati u školi su veoma važni za moje roditelje	6.1%	11.7%	33.5%	48.3%	0.4%
Imam punu podršku roditelja kada se suočavam sa problemima u obrazovanju	5.7%	9.1%	33.1%	51.8%	0.4%

Dok mlade osobe koje pripadaju opštoj populaciji i one koje pripadaju ranjivim grupama imaju slične stavove u vezi s tim koliko zahtjevi obrazovanja za njih predstavljaju teret, kada je riječ o ostalim karakteristikama obrazovanja ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama imaju značajno negativnije stavove u odnosu na ispitanike opšte populacije. Ispitanici iz ranjivih grupa značajno češće biraju odgovore „Definitivno ne“ i „U maloj mjeri“ u odnosu na ispitanike opšte populacije.

Osim toga što školski predmeti nisu interesantni većini ispitanika iz ranjivih grupa, ove kategorije mladih, također, ne percipiraju odgovarajuću podršku niti odnos nastavnika ni roditelja kada je riječ o školovanju (Tabela 3). Navedeni zaključci mogli bi biti neka od važnijih objašnjenja razloga slabijeg obrazovanja ove grupe u odnosu na opštu populaciju mladih.

Tabela 3. U kojoj mjeri sljedeće izjave vrijede u slučaju Vašeg obrazovanja? – Poređenje između mladih osoba opšte populacije i mladih osoba koje pripadaju ranjivim grupama.

	Mladi, opća populacija		Mladi, ranjive grupe	
	Definitivno ne/U maloj mjeri	U većoj mjeri/ U potpunosti	Definitivno ne/ U maloj mjeri	U većoj mjeri/ U potpunosti
Zahtjevi koji se postavljaju u nastavi ogroman su teret za mene	68.3%	31.5%	68.8%	30.7%
Ima dosta predmeta koji me zanimaju	28.5%	71.1%	48.6%	51.1%
Većina nastavnika shvaća me ozbiljno i zanima se za moj rad	35.0%	64.7%	50.0%	49.7%
Većina nastavnika pristupa studentima na primjeren način	30.5%	69.1%	43.5%	56.5%
Moji rezultati u školi su veoma važni za moje roditelje	13.9%	85.8%	39.8%	59.4%
Imam punu podršku roditelja kada se suočavam sa problemima u obrazovanju	10.7%	88.9%	37.8%	61.4%

Čini se da volonterski rad nije uobičajena praksa u obrazovnim institucijama u BiH. Relativno nizak procenat ispitanika (2011./12.: 16.4%, 2008: 15.2%), svjedoči o postojanju organizovanog volonterskog rada u obrazovnim institucijama pri kojima se školju ili su se školovali. S obzirom na koristi koje volonterizam ima i za pojedinca koji se u njemu angažuje i za društvo, čini se da bi bilo korisno kada bi škole svoje učenike više poticale da se istim bave i kada bi se više ukazivalo na značaj volonterskog rada.

Također, ispitanici najčešće navode da u okviru redovnog obrazovanja ne pohađaju praktičnu nastavu (52.4%, naspram 48.3% u 2008. godini). Ipak, relativno veliki procenat ispitanika (47.6% u 2011./12., 40.8% u 2008. godini) navodi da pohađaju određeni oblik praktične nastave. U svakom slučaju, usvajanje praktičnih vještina trebao bi biti cilj svakog obrazovanja, a time bi i učenje kroz praksu trebalo biti prisutno u svim obrazovnim institucijama.

Najveći procenat ispitanika smatra da su preopširni nastavni planovi i programi ono što primarno treba izmijeniti na području formalnog obrazovanja (28.6%, naspram 33.6% u 2008. godini), a slijede manjak prakse (2011./12: 27.2%, 2008: 18.1%) i nedostatak stipendija/kreditiranja (2011./12: 14.5%, 2008: 13.7%). Dok ispitanici opšte populacije u ovom kontekstu značajno češće spominju nedostatak prakse (28.4%, naspram 20.2% kod ranjivih grupa), ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama, u odnosu na opštu populaciju (13.7 i 2.5%, tim redoslijedom), značajno češće spominju nedostatak stipendija, kreditiranja (19.0%) te nedostatak sadržaja o reproduktivnom zdravlju mladih (4.5%). Generalno, mladi traže adekvatne obrazovne planove i programe, prilagođene njihovim potrebama, mogućnost praktičnog učenja te prilike za dobijanje stipendija i podizanje kredita. S obzirom na to da je obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava, ali, također, jedan od najbitnijih faktora za razvoj i prosperitet društva, bilo bi korisno razmotriti želje mladih kada je riječ o obrazovanju.

2.2.2 Neformalno obrazovanje

Prema podacima do kojih smo došli, mladi relativno rijetko pohađaju programe neformalnog obrazovanja. Otprilike tri četvrtine ispitanika (75.1%, naspram 63.7% u 2008.) navode da nisu pohađali kurs ili trening koji nije obuhvaćen programom redovnog obrazovanja, dok otprilike četvrta (24.9%, naspram 33.9% u 2008.) navodi da su pohađali određeni oblik neformalnog obrazovanja. Ispitanici su najčešće pohađali kurseve stranih jezika (39.7%), sportske aktivnosti (26.1%) i obrazovanje u području informatike (15.3%). Za detaljniji pregled rezultata o različitim oblicima neformalnog obrazovanja koja su ispitanici pohađali, pogledati Grafikon 3.

Ispitanici iz 2008. značajno češće od onih iz 2011./12. navode da su pohađali određeni kurs ili trening, kao i ispitanici iz opšte populacije u odnosu na one iz ranjive grupe.

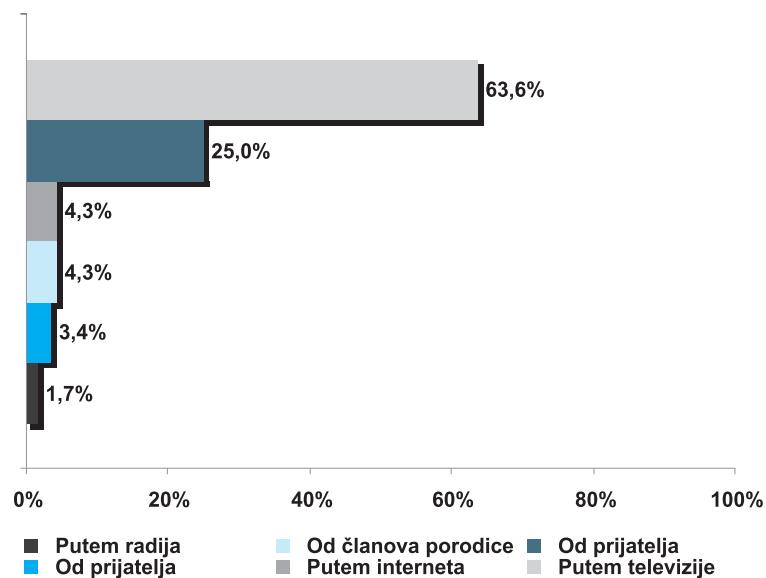
Grafikon 3. Koja je osnovna tema tog treninga (kurs ili trening koji nije u programu redovnog obrazovanja)?

Ispitanicima su u drugom ciklusu istraživanja postavljena pitanja o cjeloživotnom učenju. Nešto više od polovine (56.7%) ispitanika upoznati su s ovom sintagmom, a nešto manji procenat (51.2%) navodi da su spremni na promjenu karijere, odnosno da se ponovo obrazuju u cilju neke nove karijere/zanimanja. Ispitanici iz opšte populacije značajno su češće u odnosu na ranjive grupe upoznati sa sintagmom cjeloživotnog učenja (59.7%, prema 39.2% kod ranjivih grupa) i značajno su češće spremni raditi na novoj karijeri (52.1%, naspram 45.7% kod ranjivih grupa). Čini se da obrazovanje, osim formalnog, nije uobičajena praksa za mlade u BiH. Primarno, potrebno je utvrditi razloge zbog kojih mladi ljudi ne pohađaju ovakve programe, kako bi se na njih moglo djelovati. Programi neformalnog obrazovanja igraju značajnu ulogu kada je riječ o cjeloživotnom učenju i sticanju novih profesionalnih kompetencija, koje će mlade učiniti konkurentnijim na tržištu rada koje pred njih postavlja sve više složenijih zahtjeva.

2.2.3 Informisanost i načini informisanja

Kada je riječ o tome koje izvore informisanja mladi najčešće koriste (pogledati Grafikon 4), evidentno je da je mladima televizija najvažniji izvor informisanja (63.6% ispitanika spomenulo je kao najvažniji izvor informisanja). Četvrtina ispitanika (25%) spomenula je Internet, dok su ostali izvori informacija znatno rjeđe spomenuti. Ispitanici opšte populacije se značajno češće (27.3%) informišu putem Interneta u odnosu na ispitanike ranjivih grupa (11.9%), a ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama značajno češće navode prijatelje (11.4%) i članove porodice kao izvore informisanja (10.8%), u odnosu na opštu populaciju (u kojoj 3% ispitanika navodi prijatelje, a 2.1% članove porodice).

Grafikon 4. Kako se najčešće informišete o dešavanjima u zemlji?

Prema podacima do kojih smo došli, televizija i Internet su mladima najvažniji mediji. Upravo zbog toga, putem ova dva medija treba usmjeriti obrazovna ili druga nastojanja u smjeru mladih osoba.

Rodne razlike u obrazovanju

Čini se da su žene u BiH prilagođenje postojećem obrazovnom sistemu u odnosu na muškarce i da percipiraju da imaju veću podršku kada je riječ o obrazovanju. Muški ispitanici značajno češće (9%) od žena (6.8%) navode da su obnavljali razred tokom školovanja. Također, u kontekstu obrazovanja, muški ispitanici značajno češće od ženskih navode da ih većina nastavnika ne shvata ozbiljno i ne zanima se za njihov rad, kao i da nemaju podršku roditelja i da njihovi rezultati roditeljima nisu važni. Muškarci i žene u BiH razlikuju se i kada je riječ o neformalnom obrazovanju. Muški ispitanici značajno češće od ženskih navode da su se angažovali u programima neformalnog obrazovanja (sport i informatika, na primjer), dok ženski ispitanici značajno češće od muških u ovom kontekstu spominju učenje stranih jezika i umjetnost. Na kraju, muškarci se značajno češće u odnosu na žene informišu putem štampanih medija.

2.3 TRŽIŠTE RADA I EKONOMSKI STATUS

Kao jedan od značajnijih aspekata života mladih, uzimajući u obzir i trenutno stanje na tržištu rada, interesantnim se činilo ispitati radni status mladih osoba u BiH. Nešto iznad petine - 21.9% ispitanika - navodi da su zaposleni (puno ili pola radnog vremena; ili na vlastitom imanju u poljoprivredi) i da trenutno ne traže posao, dok je isti odgovor navelo 27.3% ispitanika u 2008. godini. Uvezvi u obzir samo punoljetne mlade, 28% njih navodi da su zaposleni i da ne traže posao.

Mlade osobe iz opšte populacije značajno češće navode da su zaposlene na puno radno vrijeme (21.9%), u odnosu na mlade koji pripadaju ranjivim grupama (11.1%).

2.3.1 Iskustva zaposlenih

Zaposlenim ispitanicima postavljeno je niz pitanja koja se tiču njihovih iskustava prilikom zapošljavanja i posla koji trenutno obavljaju.

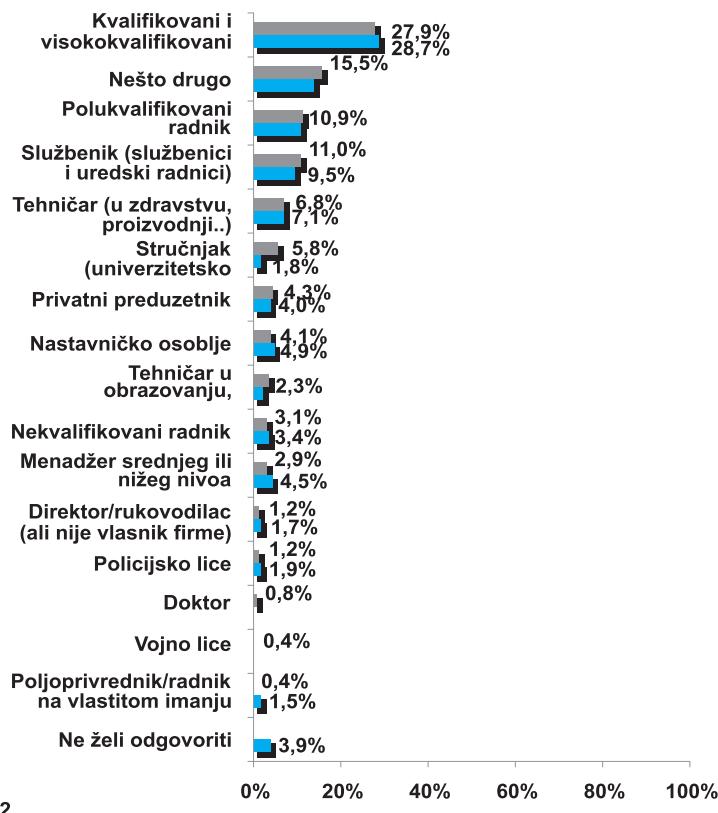
U prosjeku, ispitanicima je bilo potrebno više od godinu dana da pronađu posao nakon što su završili školovanje. Ispitanici navode da su nakon završenog obrazovanja proveli 16 mjeseci tražeći posao, značajno više u usporedbi s 11 mjeseci koliko je prosjek iznosio u 2008. godini. S obzirom na relativno dug period čekanja na zaposlenje, ne iznenađuje podatak da, otprilike, trećina mladih ne vjeruje da će im obrazovanje koje su stekli (ili stižu) biti olakšavajuća okolnost za pronalazak posla.

Relativno nizak procenat zaposlenih (4.8%) navodi da u okviru posla koji obavljaju postoji potreba za znanjem i vještinama koje oni ne posjeduju, što je bio značajno češći slučaj u 2008. godini (15.9%).

Razmatrajući zanimanja mladih (Grafikon 5), najveći procenti ispitanika navode da su službenici ili kvalifikovani, odnosno visokokvalifikovani radnici (38.2% u 2008. i 39.0% u 2011./12. godini). Relativno nizak procenat ispitanika su direktori, menadžeri i poduzetnici (10.2% u 2008. i 8.3% u 2011./12. godini). Također, relativno nizak procenat ispitanika pokušao je pokrenuti vlastiti biznis (5.9%, naspram 6.6% u 2008.), značajno češće muškarci (8.3%) u odnosu na žene (3.6%). Nadalje, u 2011./12. godini značajno više ispitanika navodi da su uposleni kao stručnjaci (zanimanja koja zahtijevaju visoku stručnu spremu, poput novinara, advokata, pisaca i dr.), u odnosu na 2008. godinu, što je očekivano s obzirom da je u novom ciklusu istraživanja, kako su podaci pokazali, više visokoobrazovanih u odnosu na prethodni ciklus.

Ispitanici iz ranjivih grupa značajno češće navode da su uposleni kao polukvalifikovani radnici (25%) u odnosu na mlade osobe iz opšte populacije (9.8%), što sugerira zaključak o neravnopravnom statusu ranjivih grupa u bh. društvu.

Grafikon 5. U koju kategoriju zanimanja pripada Vaš posao? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine.

Kada je riječ o vrsti ugovora s poslodavcem, najviši procenat ispitanika (55.2% u 2011./12. godini i 49.8% u 2008. godini) navodi da su potpisali ugovor na neodređeno. Značajno veći procenat ispitanika radio je bez ugovora u 2008. (18.7%), u odnosu na 2011./12. godinu (13%), dok su ispitanici u 2011./12. značajno češće (26.9%) potpisivali ugovore na određeno u odnosu na 2008. godinu (17.9%). Relativno mali procenat ispitanika radi na osnovu ugovora o probnom radu (2.9% u 2008. i 2.7% u 2011./12.) i drugih vrsta ugovora (1.0% u 2008. i 2.1% u 2011./12. godini). Kada je riječ o radu bez ugovora, ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama značajno su češće u ovakvoj situaciji (22.9%), u odnosu na ispitanike iz opšte populacije (12.0%). Očigledno je nelegalan rad u BiH i dalje prisutan, uprkos akcijama usmjerenim na njegovo suzbijanje. Daljnje aktivnosti na ovom području očigledno su neophodne i u budućnosti, kako bi se adekvatno zaštitila prava svih radnika u zemlji.

Mladi najčešće djeluju u sektorima trgovine, ugostiteljstva, turizma ili rekreacije (29.3%, naspram 30.3% u 2008. godini), a u odnosu na ostale sektore (izuzev sektora trgovine/ugostiteljstva/turizma/rekreacije) nešto veći procenat radi u sektoru obrazovanja, kulture, zdravstva i socijalne zaštite (13.3% u 2008. i 12.6% u 2011./12. godini). Dok su u 2008. ispitanici značajno češće navodili da se bave poljoprivredom, šumarstvom, ribarstvom ili vodoprivredom, u 2011./12. značajno češće se spominju sektori industrije i rudarstva, javna administracija/državni organi/političke stranke te sektor informatike. Za detaljnije podatke u vezi sa sektorima u kojima su mladi u BiH zaposleni, pogledati Grafikon 6.

Grafikon 6. Na radnom mjestu koje Vam je glavni posao, o kakvoj se vrsti posla ili firme radi? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine.

Iako izgleda da se položaj mladih donekle poboljšao kada je riječ o redovnim primanjima i doprinosima na platu, prava određenog broja mladih i dalje su ugrožena i zahtijevaju pažnju i intervenciju. Većina zaposlenih redovno, svaki mjesec, prima svoju platu (89%, naspram 80.7% u 2008.), što je značajno češći slučaj u 2011./12. u odnosu na 2008. godinu. Da prima platu, ali

ne svaki mjesec, navelo je 9.5% ispitanika, u poređenju sa 11.8% u 2008. godini. 1.6% ispitanika (prema 4.8% ispitanika u 2008. godini) navodi da nisu redovno plaćeni, što je značajno češći slučaj bio u 2008., nego u 2011./12. godini. Ispitanici značajno češće u 2011./12., u odnosu na 2008. godinu, navode da im poslodavci redovno uplaćuju ostale obavezne doprinose na platu (78.5% u 2011./12. i 63.7% u 2008.), kao i da uplaćuju, ali ne svaki mjesec, (12.2% i 7.6%, tim redoslijedom). U 2008. godini ispitanici su češće izvještavali da im poslodavci ne uplaćuju doprinose (16.4%) u odnosu na 2011./12. godinu (9.3%). Također, ispitanici iz ranjivih grupa značajno češće navode da im se doprinosi na platu ne uplaćuju redovno (18.8%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (8.3%).

Ispitanici značajno češće u 2011./12. (50.2%) navode da su zaposleni u svojoj struci, u odnosu na 2008. godinu (37.4%). Otprilike četvrtina ispitanika na ovo pitanje navodi odgovor „Ne baš“ (25.0%), dok odgovor „Ne uopšte“ navodi 21.7% ispitanika. Relativno mali procenat ispitanika ne može ocijeniti da li rade u svojoj struci (3.1%). Podatak da svega polovina zaposlenih radi u vlastitoj struci je poražavajući i potkrepljuje stav mladih da obrazovanje nije garant pronalaska zaposlenja, barem ne odgovarajućeg. Također, ovaj podatak ukazuje na potrebu cjeloživotnog učenja i razvoja mladih, s čim se može povezati i potreba za više angažovanja u neformalnom obrazovanju, radi povećanja vlastitih vještina i kompetencija koje će mlade učiniti konkurentnijim na tržištu rada.

2.3.2 Iskustva nezaposlenih

Ispitanicima koji nisu u radnom odnosu postavljen je niz pitanja kako bi se ispitala njihova perspektiva, odnosno situacija, stavovi i mišljenja u vezi s tržištem rada.

Gotovo dvije trećine ispitanika 2011./12. (64.2%, u poređenju sa 56% u 2008. godini) smatraju da se vlade ne brinu za nezaposlene, već da su oni prepуšteni sami sebi – ovo je mišljenje češće prisutno u 2011./12., nego u 2008. godini, kao i kod ranjivih grupa (75.3%) u odnosu na opštu populaciju (62%). Nešto više od trećine ispitanika (33.3% u 2011./12., naspram 37.9% u 2008. godini) smatraju da vlade samo puno pričaju o ovom problemu, ali da ne rade dovoljno da zaista riješe problem nezaposlenosti. Mali procenat ispitanika (2.5% u 2011./12., naspram 3.3% u 2008.) vjeruje da vlade čine sve što je u njihovoј moći da riješe ovaj problem. Generalno, čini se da nezaposlene mlade osobe ne smatraju da vlasti rade na rješavanju problema nezaposlenosti u zemlji.

Iako većina nezaposlenih nije radila honorarno ili povremeno u proteklih šest mjeseci (83.6%, naspram 77.5% u 2008. godini), neki, ipak, jesu radili (16.4%, naspram 20.8% u 2008.). Ispitanici su značajno češće radili na ovakvim poslovima u 2008. godini, u odnosu na 2011./12. Čini se da je u BiH sve teže pronaći i privremeni ili honorarni posao.

Ispitanici navode da u prosjeku imaju pet mjeseci prijavljenog radnog staža, u poređenju s osam mjeseci u 2008. godini. Kada je riječ o neprijavljenom radnom stažu, ispitanici ovakvog staža imaju u prosjeku pet mjeseci, u poređenju s devet mjeseci u 2008. godini (napomena: u 2008. godini visoki procenat ispitanika – preko 80.0% - odbili su odgovoriti na pitanja o radnom stažu, što je moglo utjecati na prosjek). Nadalje, ispitanici iz opšte populacije navode da imaju više mjeseci prijavljenog i neprijavljenog radnog staža (aritmetička sredina iznosi šest mjeseci u oba slučaja) u odnosu na ispitanike koji pripadaju ranjivim grupama (dva mjeseca prijavljenog i dva mjeseca neprijavljenog radnog staža).

Čini se da mnogi nezaposleni mladi ljudi uopšte ne traže posao. Većina ispitanika nije aktivno tražila posao u proteklih mjesec dana (65.5%), a ispitanici iz ranjivih grupa navode da ga nisu tražili znatno češće (76.3%) u odnosu na opštu populaciju (63%). Nešto više od trećine ispitanika (34.5%, naspram 22.6% u 2008.) tražili su posao u posljednje četiri sedmice. Uzveši u obzir samo punoljetne ispitanike, većina ovih ispitanika tražili su posao (67.6%), dok otprilike trećina (32.4%) ne traži

posao. Većina ispitanika (65.2%) nije u proteklom mjesecu koristila Internet zbog traženja posla. Ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće navode da u proteklom mjesecu koristili Internet (78.4%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (62.8%). U vezi sa spomenutim pitanjem, potrebno je utvrditi uzroke zbog kojih mladi ljudi ne traže posao.

Kada je riječ o tome da li traže posao u određenom sektoru, najveći procenat nezaposlenih ispitanika, uključujući i učenike i studente, navodi da uopšte ne traže posao (61.9%, naspram 48.0% u 2008. godini). Većina, otprilike dvije trećine ispitanika koji traže posao, navode da ne traže posao u određenom sektoru i da bi prihvatali posao u bilo kojem sektoru (66.5%). Od ispitanika koji traže posao, 14.5% navodi da traži posao u tačno određenom sektoru. 19.0% ispitanika ne bi prihvatali posao u bilo kojem sektoru. Ispitanici iz ranjivih grupa manje su izbirljivi kada je riječ o prihvatanju posla. Poređenjem opšte populacije i ranjivih grupa evidentno je da ispitanici iz ranjivih grupa značajno češće (83.5%), u odnosu na opštu populaciju (63.4%), navode da bi radili posao u bilo kojem sektoru.

Izuvezvi učenike i studente, otprilike četvrtina nezaposlenih (25.7%) navodi da ne traži posao. Polovina mlađih (50.2%) prihvatiла bi posao u bilo kojem sektoru, dok 10.6% mlađih traži posao u tačno određenom sektoru. Na kraju, 13.5% ispitanika ne traži posao u tačno određenom sektoru, ali, također, ne bi prihvatali posao u bilo kojem.

Kada je riječ o tome u kojim sektorima ispitanici preferiraju raditi (Tabela 4), najveći procenat ispitanika, nešto manje od polovine, zainteresovan je za rad u sektorima trgovine, ugostiteljstva, turizma ili rekreacije (45.4%, naspram 34.4% u 2008.). Slijede građevinarstvo i komunalne djelatnosti (25.2%, prema 13.8% u 2008. godini) te zanatstvo (23.8%, naspram 19.4% u 2008.).

Tabela 4. Molimo Vas, navedite najmanje jedan, a najviše tri sektora u kojima biste voljeli raditi? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Sektori u kojima su ispitanici zainteresovani da rade	Val istraživanja	
	2008	2011/12
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, vodoprivreda	10.1%	16.7%
Industrija i rудarstvo	11.8%	16.2%
Građevinarstvo, komunalne djelatnosti	13.8%	25.2%
Zanatstvo	19.4%	23.8%
Promet i komunikacije	14.4%	13.7%
Trgovina, ugostiteljstvo, turizam, rekreacija	34.4%	45.4%
Vlastite djelatnosti - frizeri, brijači, kućne pomoćnice	13.7%	12.8%
Finansije	8.8%	11.7%
Obrazovanje, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita	13.7%	17.2%
Policija, osiguranje, vojska	9.3%	10.5%
Javna administracija, državni organi i političke stranke	12.8%	17.1%
Udruženja, nevladine organizacije	5.9%	6.0%
Telekomunikacije	12.6%	8.4%
Informatika, računari i programiranje	9.4%	5.4%
Razvojne agencije i programi	4.0%	2.8%
Ostalo	9.0%	13.0%
Ne zna	25.7%	0.1%

Kada je riječ o sektorima za koje postoji interes, utvrđene su značajne razlike između ispitanika ranjivih grupa i ispitanika opšte populacije. Ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće navode poljoprivredu/šumarstvo/ribarstvo/vodoprivredu (25.9%), građevinarstvo i komunalne

djelatnosti (37.0%) i zanatstvo (31.5%) u odnosu na opštu populaciju (15, 23.1 i 22.4%, ovim redoslijedom). Ispitanici opšte populacije znatno češće spominju da bi radili u finansijama (13.3%, prema 2.8% kod ranjivih grupa) te javnoj administraciji, državnim organima i političkim strankama (19.2%, prema 5.6% kod ranjivih grupa).

U prosjeku, ispitanici navode da bi radili za neto platu u iznosu od 614 KM, što je iznos značajno veći u odnosu na prosječni iznos naveden 2008. godine – 467 KM u prosjeku. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama navode da bi radili za manju prosječnu platu (512 KM) u odnosu na ispitanike opšte populacije (633 KM).

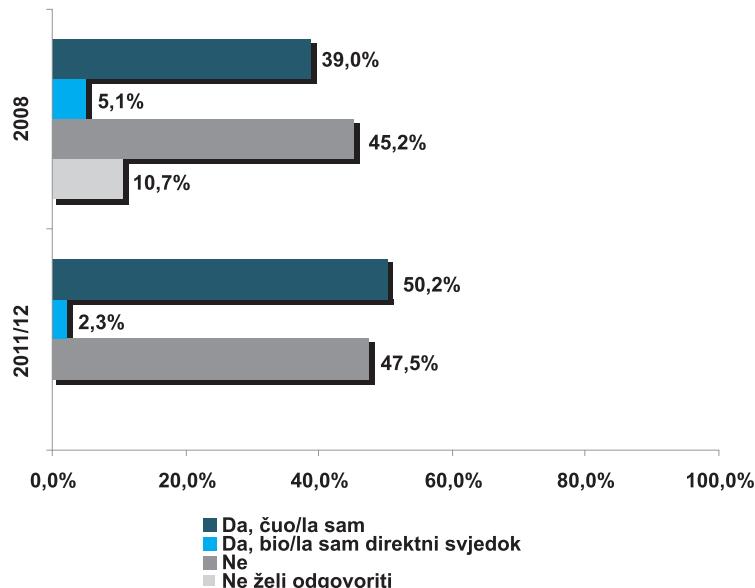
81% nezaposlenih navodi da nikada nisu imali posao. Oni koji su radili, u prosjeku su 26 mjeseci bez posla. 41.6% nezaposlenih ispitanika nisu prijavljeni na birou za zapošljavanje, najčešće jer su u pitanju studenti ili učenici (79.1%). Od onih koji nisu studenti niti učenici, većina je prijavljena na spomenutom birou (82.8%), iako znatan broj mladih nije prijavljen.

2.3.3 Druga iskustva na tržištu rada i programi zapošljavanja

Prema podacima do kojih smo došli, mladi se rijetko zapošljavaju van svoje opštine prebivališta, kao i u inostranstvu. Relativno nizak procenat ispitanika imao je radno iskustvo u BiH, van teritorija opštine prebivališta. 3.3% ispitanika (naspram 3.1% u 2008.) radilo je van teritorija svoje opštine duže od godinu dana, dok je 3.4% radilo, ali kraće od navedenog perioda (naspram 2.8% u 2008.). Još je manje ispitanika radilo van BiH: 2.4% (naspram 1.3% u 2008.) radilo je u inostranstvu duže od godinu dana, dok je 2% (prema 1.9% u 2008.) radilo kraće od godinu dana. Iako relativno mali procenat ispitanika saopštava da su radili u inostranstvu duže od godinu dana, ispitanici opšte populacije navode da su to činili znatno češće (2.6%) u odnosu na ranjive grupe (0.9%).

Ispitanicima je postavljeno nekoliko pitanja o dobivanju posla na nelegalan način – kupovinom radnog mjesta i podmićivanjem. Otprilike polovina ispitanika čula ja za slučajeve kupovine radnih mjesta, a više od polovine smatra da je podmićivanje prisutno kada je riječ o dobivanju posla. Najveći procenat ispitanika, otprilike polovina (50.2%) njih, navodi da su čuli za slučajeve kupovine radnih mjesta, dok 2.3% ispitanika navodi da su bili direktni svjedoci, a 47.5% nisu niti čuli niti svjedočili ovakvom postupku (Grafikon 7).

Grafikon 7. Da li ste bili svjedok kupovine radnog mjesta, ili ste samo čuli da je neka osoba platila određenu sumu novca kako bi dobila radno mjesto? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Kada je riječ o podmićivanju radi dobivanja posla u javnoj administraciji, većina ispitanika (61.6%, naspram 54.3% u 2008. godini) smatra da je podmićivanje prisutno u većini slučajeva, dok, otprilike, trećina (34.0%, prema 19.5% u 2008.) vjeruje da takva praksa postoji, ali da nije učestala. Relativno mali procenat ispitanika smatra da spomenuta praksa ne postoji (4.4%, prema 3.7% u 2008. godini). Razmatrajući podmićivanje radi dobivanja posla u privatnim firmama, otprilike polovina smatra da je ovakva praksa prisutna u većini slučajeva (50.4%, kao i u 2008. godini), dok veliki procent (43.0%, naspram 23.2% u 2008.) smatra da ovakva praksa nije učestala, ali da jeste prisutna. Relativno mali procenat ispitanika (6.6%, prema 3.9% u 2008. godini) vjeruje da spomenuta praksa u privatnim firmama ne postoji. Ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće vjeruju da ne postoji praksa podmićivanja u javnoj administraciji (8.5%), kao ni u privatnim firmama (10.5%), u odnosu na ispitanike opšte populacije: 3.7 i 5.9%, tim redoslijedom. Dalje, najviši procenat ispitanika slaže se, donekle ili u potpunosti, s tim da se prema osobama ženskog spola vrši diskriminacija na tržištu rada (45.3%, naspram 34.1% u 2008. godini), a ženski ispitanici slažu se s postojanjem diskriminacije znatno češće (56.4%) u odnosu na muškarce (33.9%).

S obzirom na ovakve stavove i percepcije mladih, ne iznenađuje predodžba o njihovoј apatiji niti činjenica da mnogi od njih nisu aktivni u traženju posla. Potrebno je naglasiti da u ovom istraživanju termini „podmićivanje“ i „diskriminacija“ nisu ispitanicima posebno objašnjeni upitnikom niti na drugi način. S obzirom na to da su izvjesni oblici podmićivanja relativno uobičajeni u bh. društvu, moguće je da ispitanici nisu takve oblike podmićivanja uzimali u obzir pri odgovaranju na pitanja, što je moglo utjecati na smanjenje procenta ispitanika koji navode da su čuli ili da vjeruju da je podmićivanje prisutno.

Nešto više od četvrtine ispitanika (27.0%, naspram 19.1% u 2008.) čuli su za neki od vladinih programa zapošljavanja, dok većina ispitanika (73.0%, prema 80.1% u 2008. godini) nije čula za ovakve programe. Ispitanici iz opšte populacije znatno češće navode da su čuli za neki ili neke od ovih programa (28.6%) u odnosu na ranjive grupe (17.9%). Relativno mali procenat ispitanika (13.8%) čuo je za CISO centre pri službi za zapošljavanje (ispitanici iz ranjivih grupa znatno rjeđe u odnosu na opštu populaciju: tim redoslijedom, 5.1% prema 15.3%), dok 19.1% ispitanika tvrdi da su posjetili ovakav centar kako bi zatražili savjet.

Svega 8.5% ispitanika bili su korisnici nekog programa za zapošljavanje, u poređenju s 4.6% u 2008. godini.

Više od polovine (55.0%) ispitanika, bez obzira na radni status, smatra da raspolaže s dovoljno znanja i vještina kako bi pronašli adekvatan posao, dok 45% ispitanika smatra da im za spomenuto nedostaju određene vještine i da nemaju potrebno znanje. O nedostatku vještina i znanja znatno češće izvještavaju ispitanici iz ranjivih grupa (61.1%) u odnosu na mlade iz opšte populacije (42.1%). Čini se da bi ranjive grupe mogle biti naročito pogodne za implementaciju neformalnih programa obrazovanja, s ciljem razvoja postojećih i sticanja novih profesionalnih vještina.

Rodne razlike u kontekstu rada i zapošljavanja

U kontekstu traženja posla, ženski ispitanici znatno češće (3.3%) od muških (2.4%) navode da posao ne traže aktivno te da su domaćice (4.9%, naspram 0.1% muških ispitanika) i studentice (19.8%, naspram 15.8% muških ispitanika). Interesantne su i rodne razlike među zaposlenim ispitanicima. Dok su muški ispitanici znatno češće od ženskih - privatni poduzetnici (6.4%, naspram 1.4% ženskih ispitanika) te zaposleni kao kvalifikovani ili visokokvalifikovani radnici (32.8%, naspram 21.2% žena), ženski ispitanici znatno su češće uposleni na mjestima tehničara u zdravstvu, proizvodnji, medicinskih sestara i slično (11.5%, naspram 3.3% muškaraca). Ženski ispitanici znatno češće (62.2%) rade na osnovu ugovora na neodređeno, u odnosu na muške

(50.2%). Muškarci i žene u BiH rade u različitim sektorima. Dok su muški ispitanici znatno češće u odnosu na ženske zaposleni u sektorima industrije i rudarstva, građevinarstva i komunalnih djelatnosti, zanatstva te u policiji, osiguranju i vojsci, ženski ispitanici znatno češće od muških izvještavaju o zaposlenju u trgovini, ugostiteljstvu, turizmu, rekreaciji i obrazovanju, kulturi, zdravstvu te socijalnoj zaštiti. Nezaposleni muškarci znatno češće od nezaposlenih žena vjeruju da su nezaposleni u BiH prepušteni sami sebi. Oni su češće u šest mjeseci prije istraživanja radili na povremenim ili honorarnim poslovima. Također, nezaposleni muškarci znatno češće od nezaposlenih žena navode da su tražili posao u protekle četiri sedmice (39.6%, naspram 26.1%). Dok muški ispitanici znatno češće navode da bi prihvatali bilo kakav posao (30.9%, naspram 19.7% žena), ženski ispitanici su izbirljiviji i traže posao u tačno određenim sektorima (6.9%, naspram 4.5%) ili navode da uopšte ne traže posao (65.5%, naspram 57.9%).

U odnosu na ženske, muški ispitanici preferiraju rad unutar sljedećih sektora: poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, vodoprivreda; industrija i rudarstvo; građevinarstvo i komunalne djelatnosti; zanatstvo; policija, osiguranje i vojska. Ženski ispitanici preferiraju znatno češće od muških rad unutar sektora trgovine, ugostiteljstva, turizma, rekreacije; vlastite djelatnosti (frizeri, brijači, kućne pomoćnice); finansije, obrazovanje, kulture, zdravstvo, socijalna zaštita; javne administracije, državnih organa i političkih stanaka te udruženja i nevladinih organizacija.

Muški ispitanici znatno su češće od ženskih radili izvan svoje opštine prebivališta, kao i izvan BiH. Također, muški ispitanici znatno češće u odnosu na ženske smatraju da posjeduju dovoljno znanja i vještina da pronađu adekvatan posao.

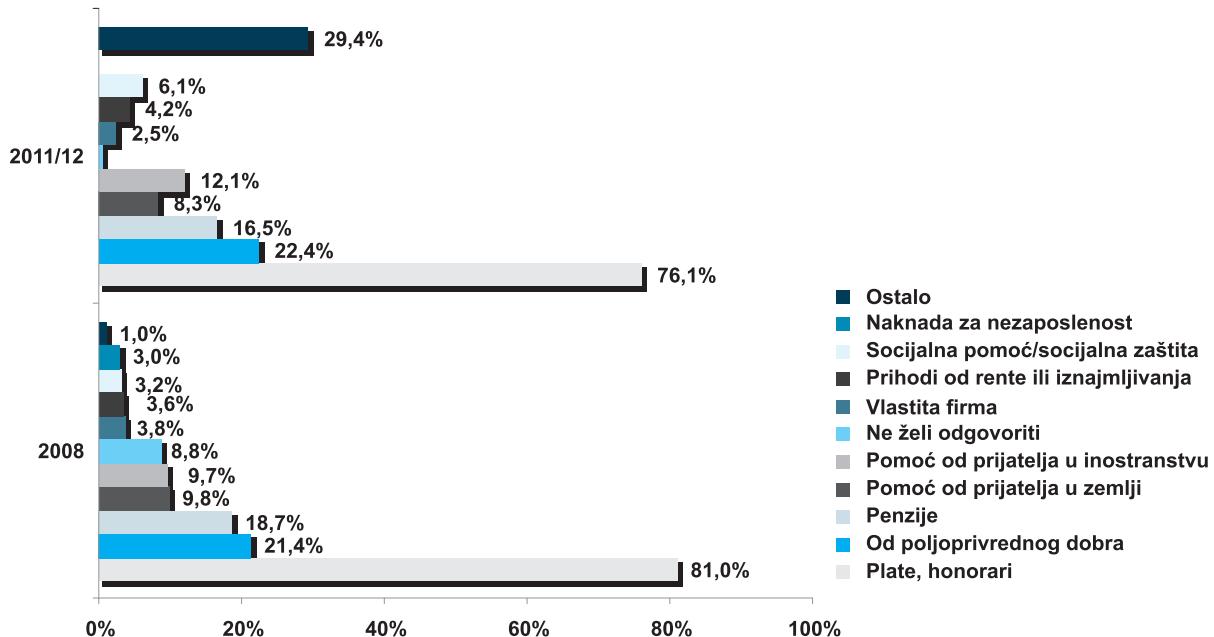
2.3.5 Ekonomski status mladih

Većina mladih u 2011./12. (61.7%, naspram 53.3% u 2008. godini) ne doprinosi redovno kućnom budžetu. Otprilike petina ispitanika (22.2%, prema 20.4% u 2008.) redovno doprinosi kućnom budžetu, dok 16.1% (istи procenat utvrđen je i u prethodnom ciklusu istraživanja) doprinosi, ali neredovno. Uzevši u obzir samo punoljetne ispitanike, broj onih koji doprinose se znatno povećava – 46.2% punoljetnih doprinosi kućnom budžetu, redovno (27.4%) ili neredovno (18.8%). Mladi raspolazu s relativno malo novaca. U prosjeku, ispitanici su u protekla tri mjeseca lično raspolagali sa 232 KM, a sa sličnim iznosom - 236 KM - raspolagali su i 2008. godine. Ispitanici opšte populacije raspolagali su višim iznosom u protekla tri mjeseca (u prosjeku 243 KM) u odnosu na ispitanike ranjivih grupa (u prosjeku 172 KM). Nešto više od trećine ispitanika imalo je protekli mjesec prihode iz svih izvora do 500 KM (35.8%, prema 23.8% u 2008. godini), dok je polovina imala primanja do 800 KM (50.8%, prema 32.1% u 2008. godini). Dok ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće navode da su primili do 300 KM proteklog mjeseca (34.4%) u odnosu na opštu populaciju (19.1%), ispitanici opšte populacije znatno su češće imali prihode između 900 i 1200 KM (9.5%, u odnosu na 2.8% kod ranjivih grupa). Generalno, čini se da ranjive grupe zarađuju manje od opšte populacije mladih (Grafikon 8).

U domaćinstvima ispitanika, plate i honorari najvažniji su izvori prihoda (76.1%, naspram 81.0% u 2008. godini). Čini se da su i poljoprivredna dobra značajni izvori za određene ispitanike (22.4%, naspram 21.4% u 2008.), a slijede penzije (16.5%, prema 18.7% u 2008.). 29.4% ispitanika navodi da su neki drugi izvori prihoda, pored navedenih, značajni za njihova domaćinstva. U odnosu na 2008., u 2011./12. godini ispitanici znatno češće navode socijalnu zaštitu, pomoć rođaka i prijatelja iz inostranstva, kao i ostale izvore pomoći. Dok ispitanici opšte populacije znatno češće spominju prihode od plata (81.1%, prema 47.4% kod ranjivih grupa), od rente (4.7% naspram 1.1% kod ranjivih grupa) i od poljoprivrede (23.6% naspram 15.6% kod ranjivih grupa), ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće u odnosu na opštu populaciju spominju penzije (23.9%, prema 15.2% u opštoj populaciji), socijalnu pomoć/drugi vid socijalne zaštite (33%, naspram 1.3% u opštoj populaciji) i pomoć rodbine i

prijatelja iz inostranstva (16.2%, naspram 11.4% u opštoj populaciji). Izgleda da su socijalna pomoć i pomoć prijatelja i rođaka iz inostranstva mladima danas potrebniji nego što su bili prije tri godine.

Grafikon 8. Koji iznos odgovara Vašim ukupnim ličnim prihodima tokom prošlog mjeseca, iz svih izvora? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Relativno mali procenat mlađih prima stipendije – 4.3% (naspram 3.9% u 2008. godini), od čega 3% (u poređenju s 2.2% u 2008. godini) prima stipendiju od opštine. Još je manji procenat mlađih koji primaju stipendije od kantona, nekog preduzeća ili neku drugu stipendiju (0.6, 0.3 i 0.4%, tim redoslijedom), dok niko od ispitanika ne prima stipendiju od entiteta. Prosječna stipendija iznosi 167 KM, dok je u 2008. godini prosječan iznos bio značajno viši – 317 KM (napomena: značajno je više ispitanika u 2008. odbilo odgovoriti na ovo pitanje, u odnosu na 2011./12. godinu: 19.1 i 0%, tim redoslijedom). S obzirom na to da relativno malo ispitanika prima stipendije, prethodno utvrđeni podatak da mlađi upravo u ovom području žele i traže promjene (kada govore o promjenama u obrazovanju) - nije iznenadujući.

Relativno mali procenat ispitanika, ili njihovi partneri, uspijevaju svakog mjeseca uštedjeti određenu sumu novca (12.5%, naspram 0% u 2008. godini). Ispitanici opšte populacije znatno češće navode da u tome uspijevaju (13.4%), u odnosu na ispitanike koji pripadaju ranjivim grupama (11.4%). Također, većina mlađih nije uzimala kredite. 9% ispitanika navodi da su lično uzimali kredite, najčešće potrošačke (52%), a slijede stambeni (17%), krediti za kupovinu automobila (16%) te ostali krediti (14.6%). Iako relativno mali procenat ispitanika uzima kredite, radi se znatno češće o mlađima opšte populacije (9.7%), u odnosu na mlade iz ranjivih grupa (4.8%). S obzirom na relativno mali procenat zaposlenih mlađih, nije iznenadujući podatak o tome da ih većina ne uspijeva štedjeti te da većina ne uzima kredite.

Kada je riječ o ekonomskom statusu mlađih, utvrđene su i određene rodne razlike. Naime, muški ispitanici znatno su češće (27.0%) (od ženskih - 17.7%) članovi koji doprinose kućnom budžetu (redovno ili neredovno) i raspolažu s više novca (247 KM u prosjeku) u periodu od tri mjeseca prije istraživanja (u odnosu na ženske ispitanike - 219 KM). Žene znatno češće (5.4%) od muškaraca primaju stipendije (3.1%).

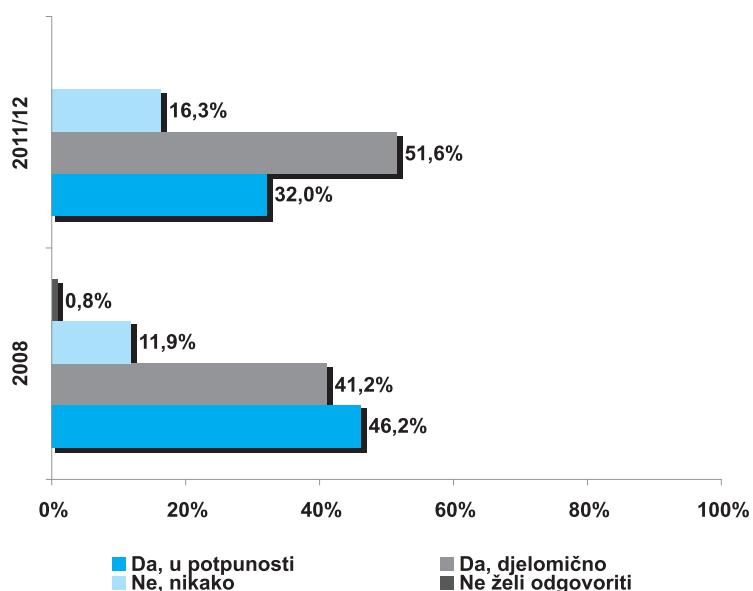
2.4 SOCIJALNA ZAŠTITA

U okviru istraživanja, ispitanicima su postavljena i pitanja kako bi se utvrdila njihova iskustva sa socijalnom zaštitom.

Kada je riječ o posjetama centrima za socijalni rad radi informacija, većina ispitanika nisu posjetili ove centre u proteklih šest mjeseci (93.5%, prema 94.2% u 2008. godini), dok je relativno mali procenat ispitanika posjećivao ove centre (6.5%, prema 5.4%). Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno su češće posjećivali centre za socijalni rad (21.3%) u odnosu na opštu populaciju (3.9%). Pri tome, najviše ispitanika dobilo je djelomične informacije (51.6%, naspram 41.2% u 2008.), a otprilike trećina (32.0%, naspram 46.2% u 2008. godini) je dobila potpune informacije u vezi s pitanjem zbog kojeg su posjetili centar za socijalni rad (Grafikon 9). Čini se da ovi centri svojim korisnicima ne pružaju adekvatne usluge.

Grafikon 9. Da li ste dobili potrebne informacije (u centru za socijalni rad)?

– Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Relativno mali procenat ispitanika su korisnici socijalne pomoći (6.7%, prema 2.1% u 2008. godini), dok većina ne koristi ovakvu vrstu pomoći. Socijalnu pomoć znatno češće dobivaju ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama (34.7%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (1.8%). Korisnici najčešće primaju pomoć za invalide i druge osobe s posebnim potrebama (26.4%), novčanu pomoć za socijalno ugrožene (26.4%) i dječiji doplatak (25.8%).

Za detaljnije informacije o tome koje vrste socijalne pomoći ispitanici koriste, pogledati Grafikon 10.

Grafikon 10. Koju vrstu socijalne pomoći Vi koristite?

4.2% ispitanika u ovom istraživanju navode da su osobe s određenom stopom invalidnosti. Više od polovine ispitanika navodi da im invalidnost stvara ogromne ili značajne poteškoće pri zapošljavanju i radu (65.0%), pristupu zabavno-rekreativnim klubovima/udruženjima (57.0%), prirodi (57.0%) i institucijama državne uprave (55.0%). Kada je riječ o obrazovanju, nešto više od polovine ispitanika (51.0%) navodi podatke o malobrojnim ili nikakvim poteškoćama uzrokovanim invalidnošću. Očigledno je da bh. društvo nije dovoljno osjetljivo na probleme ove kategorije, koja se zbog toga suočava s brojnim preprekama u svakodnevnom životu.

Generalno, čini se da socijalna zaštita mladih u BiH nije adekvatna i da posjeduje mnoge nedostatke i nedovoljno efikasna rješenja. Iako će novi zakon o socijalnoj zaštiti, koji bi trebao biti donesen do kraja tekuće godine, možda ponuditi bolja i praktičnija rješenja od postojećih, potrebno je nadgledati njegovu dosljednu implementaciju.

2.4.1. Potreba za savjetodavnim uslugama

Relativno mali procenat ispitanika smatra da su u proteklih šest mjeseci imali potrebu za savjetodavnim uslugama. Potreba za savjetovanjem najčešće se spominje u kontekstu traženja posla (13.2%, naspram 20.7% u 2008. godini). Slijede problemi u učenju (8.9%, prema 7.1% u 2008.) te mogućnosti za obrazovanje (7.1%, prema 13.1% u 2008.). Za detaljnije informacije o savjetodavnim uslugama koje su ispitanici tražili, pogledati Tabelu 5.

Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće navode da im je u proteklih šest mjeseci trebalo savjetovanje o reproduktivnom zdravlju (9.1%), u odnosu na ispitanike opšte populacije mladih (5.1%). S druge strane, ispitanici opšte populacije mladih češće u ovom kontekstu spominju savjetovanje u vezi s mogućnostima kreditiranja (6.1%, naspram 3.4% kod ranjivih grupa). Generalno, čini se da većina mladih ljudi ne smatra da bi imali koristi od bilo kakve vrste savjetodavnih usluga.

Tabela 5. Da li ste Vi u posljednjih šest mjeseci imali potrebu za savjetodavnim uslugama, kada su u pitanju navedeni problemi i teme? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

	2008		2011/12	
	Ne	Da	Ne	Da
Problemi u učenju	91.9%	7.1%	90.9%	8.9%
Problemi/nasilje u porodici	96.7%	2.5%	97.1%	2.7%
Reprodukтивno zdravlje	93.1%	6.1%	94.1%	5.7%
Planiranje porodice	93.5%	5.7%	94.7%	5.0%
Problemi u vezi sa narkoticima/drogama/alkoholom	96.6%	2.6%	96.9%	2.8%
Izbor zanimanja/profesionalna orijentacija	91.2%	8.1%	94.2%	5.6%
Traženje zaposlenja	78.5%	20.7%	86.6%	13.2%
Pokretanje vlastitog obrta/zanata/biznisa	94.2%	5.0%	94.0%	5.8%
Psihološki problemi	96.6%	2.2%	95.1%	4.7%
Prava i obaveze mladih i njihova uloga u društvu	90.9%	8.3%	94.4%	5.4%
Seksualno iskorištavanje/zlostavljanje	96.7%	1.9%	97.8%	1.9%
Mogućnosti za obrazovanje	86.0%	13.1%	92.7%	7.1%
Mogućnosti za kreditiranje	90.1%	8.9%	93.9%	5.7%

2.5 POLITIČKO UČEŠĆE I ANGAŽMAN U NEVLADINOM SEKTORU

Svega 16.8% ispitanika navodi da su u određenoj mjeri zainteresovani za politiku. Ispitanici opšte populacije zainteresovani su za politiku znatno češće (17.9%) u odnosu na ranjive grupe (10.5%). Ženski ispitanici znatno češće (47.2%) od muškaraca (37.1%) navode da ih uopšte ne zanima politika.

Razmatrajući učešće u odlučivanju, generalno, ispitanicima je postavljeno pitanje o tome u kojim grupama smatraju da imaju utjecaja na odlučivanje. Većina ispitanika (76.5%, naspram 72.1% u 2008.) smatra da najviše utjecaja imaju u vlastitom domaćinstvu, odnosno porodici, a zatim u krugu vršnjaka i prijatelja (74.4%, prema 76% u 2008. godini). Otprilike polovina (51%, prema 39.8% u 2008.) smatra da imaju utjecaja na poslu, u školi ili na fakultetu. Manje ispitanika smatra da imaju utjecaja u mjesnoj zajednici (19.1%, u poređenju sa 17.7% u 2008.) i političkim ili nevladinim organizacijama (8.6%, prema 10% u 2008. godini). Ispitanici opšte populacije znatno češće od ranjivih grupa procjenjuju da imaju utjecaja na sve navedene grupe, s izuzetkom političkih i nevladinih organizacija, gdje značajna razlika između ispitanika opšte populacije i onih koji pripadaju ranjivim grupama nije utvrđena. Također, ženski ispitanici znatno češće u odnosu na muške procjenjuju da nemaju nikakav utjecaj u mjesnim zajednicama i političkim i nevladinim organizacijama.

Dvije trećine ispitanika (66.6%) imali su pravo glasa na prošlim izborima, a 59.7% njih (naspram 57.3% u 2008. godini) je i glasalo na prošlim izborima. U 2011./12. godini ispitanici znatno češće navode da nisu glasali na prethodnim izborima (40.3%), u poređenju sa 2008. godinom (31.5%). Nadalje, čini se da s povećanjem dobi raste i vjerovatnost da će mladi ljudi glasati na izborima. Naime, 31.8% ispitanika dobi od 18 do 21 godine navodi da su glasali, kao i 61.8% ispitanika od 22 do 25 i 77.9% ispitanika dobi od 26 do 30 godina. Kada je riječ o obrazovnom

statusu, evidentno je da su fakultetski obrazovani mladi ljudi znatno češće izlazili na izbole (78.1%) u odnosu na mlade koji su završili osnovnu školu ili niže obrazovanje (42.6%) te mlade koji su završili srednju školu (59.0%). Također, zaposleni su glasali znatno češće (74.8%) u odnosu na nezaposlene (55.8%).

Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće navode da nisu glasali (56.6%), u odnosu na ispitanike iz opšte populacije (37.6%).

Najveći procenat ispitanika koji nisu glasali nisu željeli navesti razloge neglasanja (57.8%). Oni koji su odlučili iznijeti razloge, najčešće navode da ne vjeruju u promjene (23.7%), dok 13.3% ne zna kojoj stranci će pokloniti povjerenje. 2.8% ispitanika bili su spriječeni radnim obavezama, dok su 2.4% ispitanika bili u inostranstvu za vrijeme izbora. Podaci da ispitanici ne vjeruju u promjene i da ne znaju za koga će glasati su zabrinjavajući i, svakako, mogu predstavljati bitne faktore koji utječu na njihovu nezainteresovanost za politiku uopšte.

Većina ispitanika (87.2%, naspram 84.3% u 2008.) smatra da mladi imaju malo ili da nemaju nimalo utjecaja na odluke koje se donose na lokalnom nivou. Relativno mali procenti ispitanika smatraju da imaju utjecaja na spomenuto, mnogo ili bar u određenoj mjeri (12.8%, naspram 12.2%). Ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće vjeruju da mladi uopšte nemaju utjecaja na odluke koje se donose na lokalnom nivou (53.1%), u poređenju s opštom populacijom mlađih (36.1%).

Većina ispitanika nije u proteklih 12 mjeseci kontaktirala političare, prisustvovala javnim skupovima, učestvovala u javnim protestima, javnim raspravama o opštinskom budžetu, skupovima savjeta mjesne zajednice, potpisala peticiju, prikupljala potpise, učestvovala u političkoj diskusiji na Internetu ili pisala članak u novinama ili na Internetu (Tabela 6). Ispitanici iz ranjivih grupa znatno su češće, u odnosu na opštu populaciju, navodili da niti jednom nisu učestvovali u spomenutim aktivnostima, izuzev učešća u javnim raspravama o opštinskom budžetu i učešća na skupovima savjeta mjesne zajednice: u vezi s njima nije utvrđena značajna razlika između ispitanika opšte populacije i ranjivih grupa.

S obzirom na to da ispitanici ne vjeruju da imaju većeg utjecaja izvan bliskih grupa (porodica i prijatelji), ne iznenađuje njihov nedostatak interesa za politiku i političke organizacije.

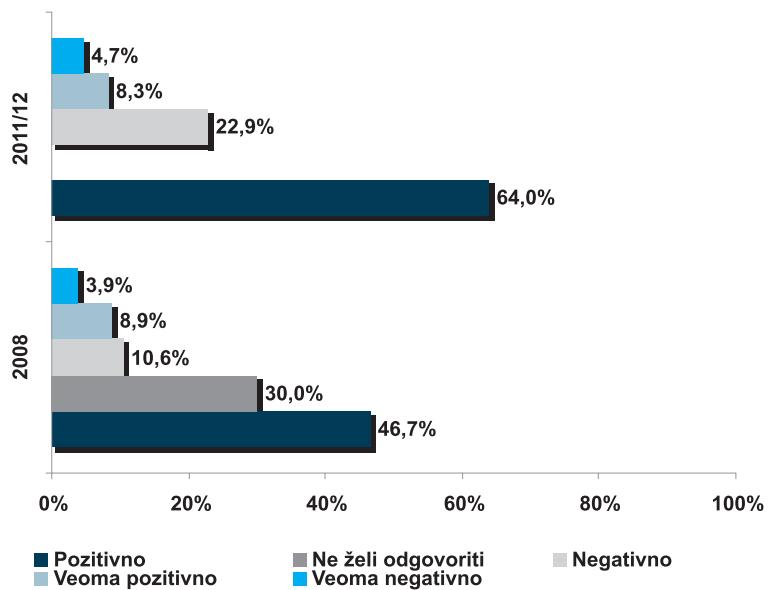
Tabela 6. U proteklih 12 mjeseci, koliko ste puta imali učešća u sljedećim aktivnostima?

Oblik političkog učešća	Učestalost političkog učešća				
	Niti jednom	1 ili 2 puta	3 do 5 puta	Više od 5 puta	Ne želi odgovoriti
Kontaktirali političara	93.5%	4.4%	1.1%	0.6%	0.4%
Prisustvovali javnom skupu o političkim i društvenim pitanjima	91.6%	5.7%	1.7%	0.6%	0.5%
Potpisali peticiju	89.2%	8.9%	1.5%	0.1%	0.3%
Prikupljali potpise	92.9%	5.7%	1.0%	0.1%	0.3%
Učetvovali u javnim protestima	93.5%	5.0%	0.9%	0.3%	0.3%
Doprinijeli političkoj diskusiji na Internetu	90.9%	6.4%	1.7%	0.6%	0.3%
Napisali članak, npr. u studentskim novinama, na Internetu	93.0%	5.3%	1.1%	0.3%	0.4%
Učestvovali na javnim raspravama o opštinskom budžetu	94.8%	3.5%	1.1%	0.3%	0.3%
Učestvovali na skupovima Savjeta mjesne zajednice	92.3%	5.5%	1.1%	0.6%	0.4%

Relativno nizak procenat mladih su članovi organizacija, bilo da se radi o organizacijama mladih, političkim ili vjerskim. Ispitanici koji navode da su članovi nekih od pomenutih organizacija najčešće navode da su članovi političkih stranaka (9.1%). Slijede omladinske organizacije (7.3%) i omladinske organizacije političkih stranaka (5.8%). Ispitanici opšte populacije znatno su češće učlanjeni u političke stranke (10.2%) u odnosu na mlade koji pripadaju ranjivim grupama (3.1%). Ženski ispitanici su znatno češće od muških članovi organizacija za zaštitu životne sredine i profesionalnih organizacija.

Grafikon 11 prikazuje podatke o stavovima ispitanika o radu omladinskih organizacija. Većina ispitanika ima pozitivno (odgovori „Pozitivno“ i „Veoma pozitivno“) mišljenje o radu omladinskih organizacija unutar njihovog grada/opštine (72.3%, naspram 55.6% u 2008. godini). Ispitanici iz ranjivih grupa o navedenom znatno češće imaju veoma negativno mišljenje (8%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (4.2%).

Grafikon 11. Kakvo je Vaše mišljenje o radu i projektima OMLADINSKIH organizacija i udruženja na području Vaše opštine/grada? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Većina mladih nije se angažovala u volonterskim aktivnostima – najčešće jer, kako navode, to od njih niko nije zatražio. Svega 10.3% ispitanika volontiralo je u zajednici/lokalnoj organizaciji ili grupi; ispitanici opšte populacije znatno češće (11.1%) od ranjivih grupa (5.4%). Činili su to, najčešće, jednom ili dva puta godišnje (49.6%), dok je, otprilike, petina (20.2%) volontirala jednom mjesечно. Otprilike svaki peti ispitanik (20.7%) volontirao je jednom ili nekoliko puta sedmično, a 9.5% ih je to činilo samo nekoliko mjeseci, kada su bili angažovani. Najveći procenat ispitanika koji nisu volontirali kao razlog navode da to niko od njih nije zatražio (38.9%). Ovaj razlog znatno češće navode ispitanici iz ranjivih grupa (45.9%) u odnosu na ispitanike opšte populacije (37.6%). Nešto manje od četvrtine ispitanika navodi nedostatak vremena (24.4%); ovaj razlog znatno češće su navodili ispitanici opšte populacije - 26.4%, naspram 13.8% kod ranjivih grupa. Slijede: neinformisanost/neznanje o mogućnostima za dobrovoljni rad (15.9%), nezainteresovanost (15.1%), stav da se radi o iskoriščavanju (2.3%), da dobrovoljan rad nema nikakvog efekta (2.0%) i neki drugi razlozi (1.4%). Za dodatne informacije o razlozima nevolontiranja, pogledati Grafikon 12.

Najviše ispitanika navodi da bi bili zainteresovani za dobrovoljan rad kada bi bili informisani (78.3%). Određeni ispitanici važnim smatraju priznavanje ovakvog rada, kao i pravnu zaštitu onih koji dobrovoljno rade (16.8%). Relativno mali procenat ispitanika spominje ostale uslove, kao što su prihvatanje dobrovoljnog rada od vršnjaka (4.1%) i porodice (0.9%).

Muški ispitanici znatno češće od ženskih navode da nisu bili dovoljno zainteresovani da rade volonterski, dok žene znatno češće navode da bi volontirale kada bi bilo više informacija o mogućnostima dobrovoljnog rada unutar lokalne zajednice u kojoj žive.

Evidentno je da je mlade u BiH potrebno dodatno informisati o mogućnostima volonterskog rada i dodatno ih poticati da se volonterski angažuju.

Grafikon 12. Molimo Vas da nam kažete koji odgovor najbolje opisuje glavni razlog zbog kojeg niste volontirali u zajednici ili nekoj lokalnoj organizaciji ili grupi?

2.6 SLOBODNO VRIJEME I MOBILNOST MLADIH

Interesantnim se činilo ispitati i način na koji mladi ljudi u BiH provode svoje slobodno vrijeme. Mlade osobe u BiH najviše slobodnog vremena provode gledajući televiziju, surfajući Internetom te u druženju (Tabela 2). Čini se da relativno veliki procent mladih provodi mnogo vremena gledajući televiziju – 48% ispitanika navodi da su gledali televiziju 2-3 sata dnevno u proteklih sedam dana. Blizu polovine ispitanika (47.5%) provodili su na Internetu dva ili više sati dnevno. Ispitanici relativno mnogo vremena provode s prijateljima – 44.2% navodi da su u posljednjih sedam dana 2-3 sata dnevno proveli u druženju. Blizu polovine ispitanika (47.2%) svoje slobodno vrijeme provodilo je u šetnji, rekreaciji ili sportskim aktivnostima - do sat vremena dnevno, dok se, otprilike, četvrtina (25.5%) nije uopšte angažovala u ovakvim aktivnostima. Većina ispitanika nisu provodili vrijeme u kladionici (76.6%), kao ni u salonima za uljepšavanje (75.7%), dok je blizu petine ispitanika na ovakvim mjestima provelo do sat vremena dnevno (17.5 i 19.4%, tim redoslijedom).

Tabela 7. Koliko sati dnevno ste u prosjeku...?

	Sat						
	Nikako ili manje	vremena	2-3 sata	3-4 sata	4-5 sati	Više od 5 sati	Ne želi odgovoriti
	%	%	%	%	%	%	%
Gledali TV	4.0%	21.8%	48.0%	13.3%	6.3%	6.4%	0.3%
Bili u kafiću/diskoteci ili kafani	23.3%	38.6%	27.3%	6.4%	2.0%	2.2%	0.3%
Čitali knjige	40.1%	33.7%	18.1%	4.3%	1.7%	1.9%	0.3%
Provjeri vrijeme na internetu/ facebooku/ vrtualnim socijalnim mrežama	21.7%	30.5%	30.6%	9.3%	4.2%	3.5%	0.3%
Provjeri vrijeme u šetnji/rekreaciji/sportu	25.5%	47.2%	22.3%	2.3%	1.1%	1.2%	0.3%
Išli u posjete prijateljima/družili se/zajednički učili s prijateljima	6.6%	38.9%	44.2%	6.4%	1.9%	1.7%	0.3%
Išli u kladionicu	76.6%	17.5%	4.1%	1.1%	0.3%	0.1%	0.3%
Išli u salon za uljepšavanje	75.7%	19.4%	3.7%	0.5%	0.1%	0.2%	0.3%

Nešto više od polovine mladih navodi da su u kino i na koncerte odlazili rijede od jednom sedmično tokom proteklih mjesec dana (56.1% i 55.2%, tim redoslijedom), a više od trećine njih nije se nikako angažovala u ovakvim aktivnostima (37.1% za kino i 35% za koncerete). Mladi relativno rijetko idu u pozorište – 36.9% ispitanika nije posjetilo pozorište u proteklih mjesec dana, dok 55.9% navodi da su bili rijede od jednom sedmično, a svega 5.9% jednom sedmično ili češće.

Kada je riječ o posjećivanju sportskih manifestacija, ispitanici najčešće navode da su im prisustvovali rijede od jednom sedmično – 54.2%, a više od četvrtine (28.6%) njih nije nikako posjećivalo sportske utakmice. Slični su rezultati kada je riječ o sportskim kladionicama – 52.8% ispitanika posjećivalo ih je rijede od jednom sedmično, a 28.7% nikako. Mladi najčešće navode da su planinarili rijede od jednom sedmično u proteklom mjesecu (51.7%), dok, otprilike, trećina njih uopšte nije planinarila (33.4%). 67.9% mladih išli su u kupovinu barem jednom sedmično ili češće. Otprilike dvije trećine ispitanika navodi da su učili rijede od jednom sedmično ili nikako (64.1%), dok je, otprilike, trećina (35.5%) učila najmanje jednom sedmično ili češće. Više od polovine ispitanika (55.4%) čitali su jednom sedmično ili češće u proteklih mjesec dana. Kada je riječ o pomaganju roditeljima, 59.5% ispitanika pomagali su u vezi s kućnim poslovima najmanje jednom sedmično, dok je u poljoprivredi ili biznisu najmanje jednom sedmično pomagalo 43.5% ispitanika.

Mladi iz ranjivih grupa znatno češće u odnosu na opštu populaciju navode da su gledali televiziju više od pet sati dnevno u proteklih sedam dana. Kada je riječ o ostalim aktivnostima, poput odlaska u kino, na koncerte i dr., ovi ispitanici znatno češće navode da ih nisu nikako obavljali (Tabela 8).

Tabela 8. Koliko ste sati dnevno u prosjeku... ? Poređenje između mladih osoba opšte populacije i mladih osoba koje pripadaju ranjivim grupama – Samo odgovor „Nikako“

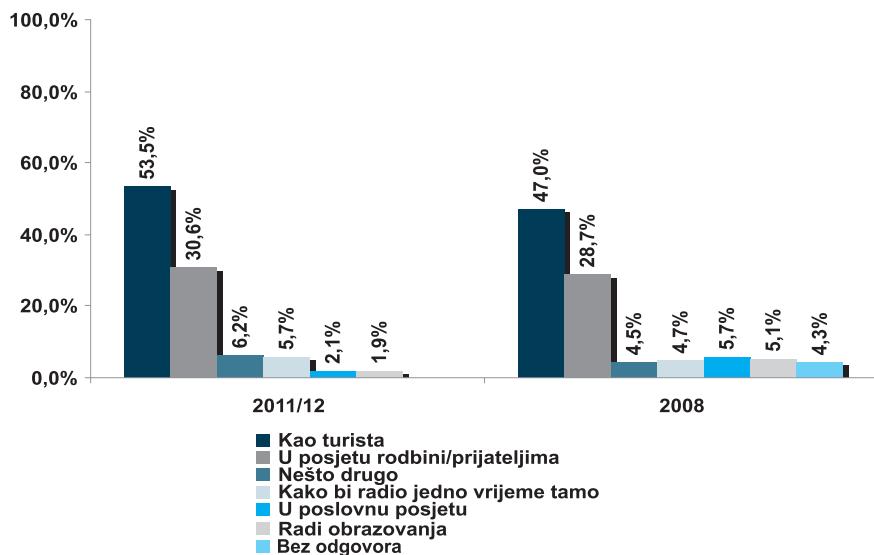
	Mladi, opća populacija	Mladi, ranjive grupe
Išli u kino	34.6%	51.4%
Išli na koncerte	32.6%	49.1%
Bavili se sportom/rekreativnim aktivnostima	23.1%	43.8%
Vršili vjerske obaveze	23.4%	41.2%
Išli u pozorište	34.5%	50.6%
Učili	30.8%	41.2%
Planinarili	31.2%	46.0%
Išli u kupovinu	12.3%	25.0%
Posjećivali sportske utakmice	26.0%	43.2%
Išli u kladionice/kockarnice	26.1%	43.2%
Čitali knjige/časopise/novine	18.4%	31.0%
Pomagali roditeljima u kućnim poslovima	18.3%	30.1%
Pomagali roditeljima u poljoprivredi/biznisu	20.5%	36.6%

Ispitanici su vlastite godišnje odmore, kao i školski raspust, najvećim dijelom provodili kod kuće – u prosjeku dvadeset dana (u poređenju s trideset dana u 2008. godini). U prosjeku, ispitanici su proveli tri dana na moru (u odnosu na četiri dana 2008. godine) te tri dana na selu kod rodbine ili prijatelja (kao i 2008. godine). U inostranstvu su proveli u prosjeku četiri dana, a na planini jedan dan (u odnosu na jedan dan za oboje spomenuto u 2008. godini). Muški ispitanici su značajno više vremena provodili na planini i u inostranstvu u odnosu na ženske, dok su žene više dana provodile na selu u odnosu na muškarce. Ispitanici opšte populacije znatno su više dana proveli na moru (u prosjeku četiri dana) u odnosu na ispitanike koji pripadaju ranjivim grupama (u prosjeku dva dana). S obzirom na to da ranjive grupe raspolažu s manje novca, ovakvi podaci nisu iznenadujući.

Nešto manje od dvije trećine ispitanika posjeduju pasoš (61.1%, prema 57.4% u 2008.), znatno više nego u 2008. godini. Većina ispitanika (95.6%, naspram 93.0% u 2008.) putovali su u neki od gradova u BiH, dok su u drugu zemlju putovale, otprilike, dvije trećine (65.4%, prema 63.7% u 2008. godini). Ispitanici opšte populacije značajno su češće putovali u gradove unutar BiH (96.1%), u odnosu na ranjive grupe (92.6%), kao i u inostranstvo: 67.3%, u odnosu na 54.3% ispitanika ranjivih grupa. Većina ispitanika koji su putovali u inostranstvo putovali su turistički (53.5%, naspram 47.0% u 2008. godini), dok je nešto manje od trećine putovalo u posjetu rodbini, odnosno prijateljima (30.6%). 5.7% ispitanika radili su u inostranstvu (u poređenju s 4.7% u 2008.), 1.9% putovali su u obrazovne svrhe (5.1% u 2008.), dok 6.2% navodi neke druge razloge putovanja u inostranstvo (prema 4.5% u 2008.). Također, muškarci su znatno češće putovali u drugu zemlju kako bi radili tamo, ili poslovno, a ženski ispitanici su znatno češće putovali u inostranstvo turistički.

Za dodatne informacije o razlozima zbog kojih su ispitanici putovali u inostranstvo, pogledati Grafikon 13.

Grafikon 13. Koji je bio glavni razlog Vašeg putovanja? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

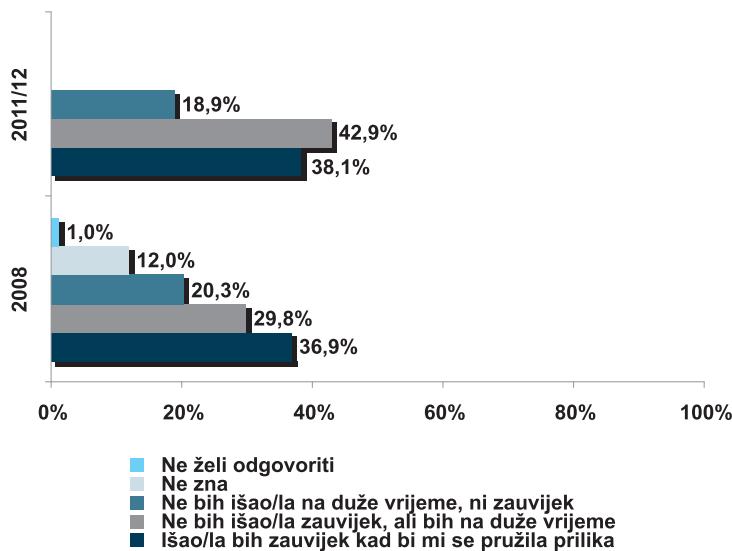

Većina ispitanika nije živjela u inostranstvu duže od tri mjeseca (86.9%, naspram 88.6% u 2008. godini), dok je 13.1% ispitanika živjelo u nekoj drugoj državi u periodu dužem od spomenutog (prema 11% u 2008. godini). U prosjeku, ispitanici koji su živjeli u inostranstvu duže od tri mjeseca, proveli su tamo trideset mjeseci (u 2008. prosječni period trajao je 57 mjeseci). Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće navode da su živjeli u inostranstvu duže od tri mjeseca (20.4%), u odnosu na ispitanike opšte populacije (12.1%). Muškarci su češće od žena živjeli u inostranstvu u periodu dužem od tri mjeseca.

Više od polovine ispitanika navodi da bi, kada bi imali priliku, sigurno (odgovori „Sasvim sigurno“ i „Sigurno“) napustili BiH zbog studija (53.3%, prema 46.0% u 2008.). Međutim, praksa studiranja u inostranstvu još uvijek nije zaživjela u BiH, s obzirom na to da većina ispitanika navodi da se obrazuju ili su se obrazovali unutar zemlje. Čini se da su potrebnii elementi koji bi ohrabrili mlade ljude na ovaj korak, pri čemu naročitu pažnju treba posvetiti finansijskim aspektima, s obzirom na to da su finansijski razlozi najčešće navedeni kao razlozi nezavršavanja započetog obrazovanja.

Grafikon 14. prikazuje želje ispitanika kada je riječ o odlasku u inostranstvo. 65.6% (prema 55.1% u 2008.) ispitanika napustili bi zemlju zbog privremenog rada, 52.3% (prema 46%) kako bi se nastanili u drugoj zemlji, i 42% (34.1% u 2008.) radi sklapanja braka. Nešto više od trećine ispitanika (38.1%, prema 36.9% u 2008.) otisli bi na duže vrijeme (ili zauvijek) u inostranstvo. 42.9% (naspram 29.8% u 2008.) otisli bi u inostranstvo na duže vrijeme, ali ne bi otisli zauvijek. Zabrinjavajući je podatak da svega nešto niže od petine ispitanika (18.9%, prema 20.3% u 2008.) navodi da ne bi napuštali BiH na duže vrijeme niti zauvijek, odnosno podatak da bi većina mladih, zapravo, željela napustiti ovu zemlju. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće navode da ne bi napuštali BiH na duže vrijeme ili zauvijek (52.3%), u poređenju s ispitanicima opšte populacije (36.6%). Muškarci znatno češće od žena navode da bi sasvim sigurno napustili BiH zbog privremenog rada, zbog ženidbe ili zbog nastanjivanja u stranoj zemlji, dok žene značajno češće navode da nisu sigurne ili da vjerovatno ne bi napustile BiH iz spomenutih razloga.

Grafikonon 14. Da li bi rado otišli na duže vrijeme ili zauvijek u inostranstvo?
– Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Većina ispitanika (71.6%) vjeruje da bezvizni režim u velikoj mjeri, ili bar donekle, olakšava bh. građanima boravak i rad u evropskim zemljama. Ispitanici iz ranjivih grupa znatno češće navode da bezvizni režim nimalo ne olakšava spomenuto (7.7%), u odnosu na ispitanike opšte populacije mladih (3.5%).

U vezi s putovanjima i liberalizacijom viznog režima, činilo se značajnim ispitati i upoznatost i stavove mladih kada je riječ o trgovini ljudima. Ispitanicima je postavljeno i nekoliko pitanja radi ispitivanja informisanosti u vezi s trgovinom ljudima. Najveći dio ispitanika čuo je ovaj termin (94%), dok 16.4% ispitanika zna za konkretne primjere trgovine ljudima. Gotovo dvije trećine ispitanika (64.5%) koji su čuli za trgovinu ljudima, navode da su u velikoj mjeri, ili bar donekle, informisani o trgovini ljudima, kao i o tome na koji način se mogu od nje zaštiti. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno rjeđe navode da su upoznati s terminom trgovine ljudima (84.7%) u odnosu na opštu populaciju mladih (95.7%). Također, ovi ispitanici znatno češće navode da su malo informisani o načinima zaštite (38.3%, prema 27% u opštoj populaciji). Prema tome, moglo bi se zaključiti da su mnoge mlade osobe, a naročito ranjive grupe mladih, rizične grupe kada je riječ o trgovini ljudima te da bi trebalo pronaći mehanizme poboljšanja njihove informisanosti o načinima samozaštite.

2.7 STAVOVI O SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI

U okviru istraživanja, od ispitanika je zatraženo da govore o problemima s kojima se suočavaju mladi u BiH, kao i o vlastitom viđenju budućnosti u ovoj zemlji.

Većina ispitanika navodi da im najviše zadovoljstva stvaraju mogućnost zabave i razonođe (71.6%), mogućnost slobodnog izražavanja (66.4%) i upis srednje škole (65.0%), dok su 2008. ispitanici spominjali slične stvari, ali u nešto manjim procentima: 62.3% spomenulo je upis u srednju školu, 61% upis fakulteta, a 58% mogućnost zabave i razonođe. U 2011./12. godini ispitanici statistički znatno češće u odnosu na 2008. navode da im sve prilike navedene u upitniku izazivaju zadovoljstvo: izuzetke od ovog pravila čini upis na bilo koji obrazovni program.

Mogućnost da se bave željenim poslom i sloboda izražavanja podjednako su važni mladim osobama iz opšte populacije, kao i onima koji pripadaju ranjivim grupama. Stvari povezane sa školovanjem (upis na bilo koji obrazovni program, način školovanja), mogućnosti napredovanja u struci, mogućnosti za političko djelovanje, kao i mogućnosti za zabavu i razonodu, znatno češće stvaraju zadovoljstvo mladim iz opšte populacije u odnosu na ranjive grupe. Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama u vezi sa spomenutim stavkama najčešće izjavljuju kako im one ne stvaraju niti zadovoljstvo niti nezadovoljstvo.

Za dodatne informacije o tome šta je to što mlade ljudi u BiH čini zadovoljnijim, pogledati Tabelu 9.

Tabela 9. Šta, prema Vašem mišljenju, danas izaziva nezadovoljstvo, odnosno stvara zadovoljstvo kod mladih? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

Razlozi zadovoljstva i nezadovoljstva	Val istraživanja - 2008				Val istraživanja - 2011/12			
	Stvara zadovoljstvo	Stvara nezadovoljstvo	Ne stvaraju niti zadovoljstvo niti nezadovoljstvo	Ne zna	Stvara zadovoljstvo	Stvara nezadovoljstvo	Ne stvaraju niti zadovoljstvo niti nezadovoljstvo	Ne zna
Upis srednje škole	62.3%	15.0%	15.3%	7.5%	65.0%	15.1%	19.3%	0.6%
Upis na fakultet i više škole	61.0%	15.4%	13.4%	10.2%	61.5%	17.7%	20.4%	0.4%
Upis na postdiplomski studij	56.9%	12.9%	12.9%	17.3%	56.0%	16.9%	26.4%	0.7%
Način školovanja	37.9%	31.9%	18.7%	11.6%	56.7%	20.8%	22.1%	0.5%
Mogućnosti zapošljavanja	32.8%	54.5%	6.4%	6.3%	55.3%	35.3%	8.8%	0.6%
Mogućnosti rješavanja stambenog pitanja	34.3%	50.4%	7.0%	8.3%	55.9%	29.5%	13.9%	0.6%
Mogućnosti ekonomskog osamostaljivanja	35.2%	50.7%	6.5%	7.6%	57.0%	31.5%	11.0%	0.6%
Mogućnosti da se mladi bave onim što žele	43.1%	44.0%	7.6%	5.3%	65.3%	22.7%	11.4%	0.6%
Mogućnosti napredovanja u struci i zanimanju	44.4%	40.0%	8.4%	7.2%	62.3%	24.7%	12.2%	0.7%
Mogućnosti političkog djelovanja	26.9%	31.6%	24.6%	16.9%	43.8%	25.8%	29.8%	0.6%
Mogućnosti zabave i razonode	58.0%	26.3%	9.7%	6.0%	71.6%	14.8%	12.9%	0.6%
Mogućnosti da se slobodno izražava mišljenje	53.5%	23.4%	14.3%	8.8%	66.4%	15.9%	17.2%	0.6%

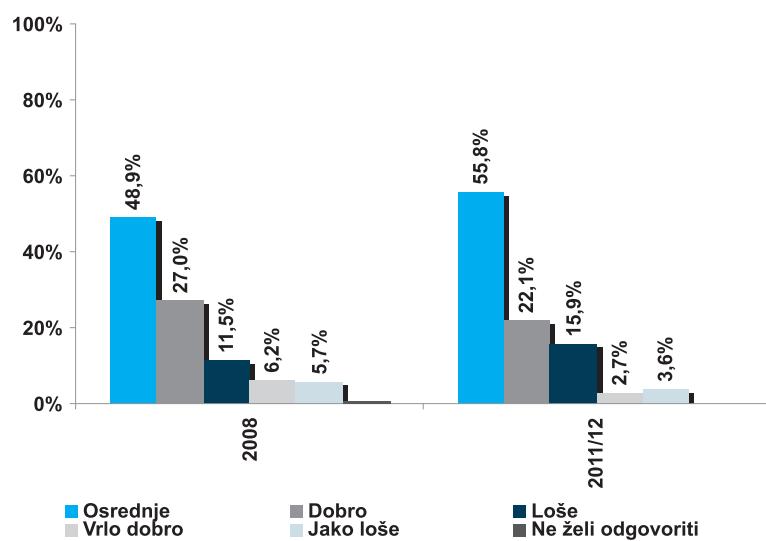
Stavovi o tome koji su najvažniji problemi s kojima se mladi susreću nisu se promijenili u odnosu na 2008. godinu. Najvećim problemom smatra se i dalje nezaposlenost mlađih (73.7%, prema 70.1% u 2008. godini), slijede materijalno-ekonomska nesamostalnost (24.3, naspram 42.9% u 2008.) i alkoholizam, narkomanija, delinkvencija i slični problemi (23.3%, naspram 18.2% u

2008. godini). Dok su u 2008. ispitanici, statistički gledano, znatno češće spominjali probleme materijalno-ekonomske nesamostalnosti, probleme u vezi sa školskim i obrazovnim sistemom i stambenim pitanjem, ostali problemi su statistički znatno češće spomenuti u 2011./12. godini. Ranjive grupe znatno češće spominju problem postojanja socijalnih razlika (12.8%), u odnosu na opštu populaciju (6.2%).

U vezi s ovim pitanjem utvrđene su i rodne razlike. Iako i muški i ženski ispitanici najčešće navode nezaposlenost kao najveći problem mlađih, muški ispitanici se znatno češće (6.6%) od ženskih (3.4%) žale na podređen položaj mlađih, dok ženski ispitanici znatno češće (8%) od muškaraca (5.7%) spominju moralnu krizu i nedostatak idea.

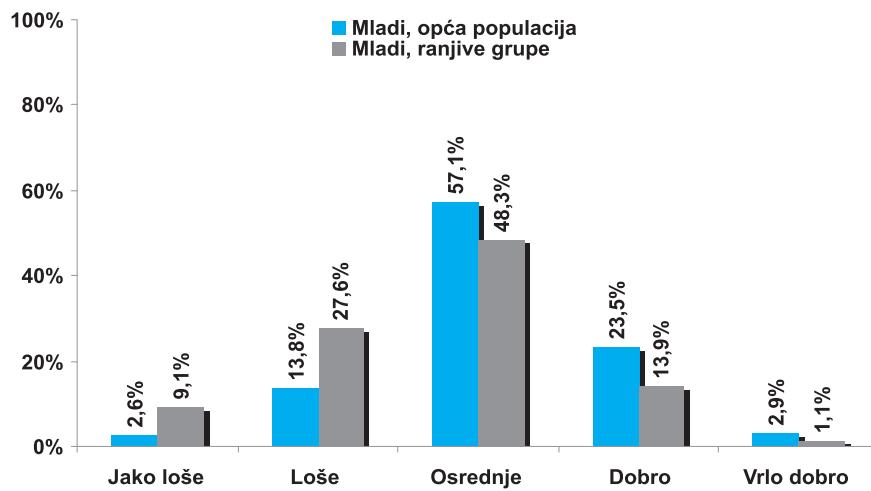
Kao i u 2008. i u 2011./12. godini ispitanici najčešće ocjenjuju vlastiti životni standard kao osrednji (48.9% 2008. i 55.8% 2011. godine). Otprilike trećina ispitanika u 2008. i četvrtina u 2011. vlastiti standard ocjenjuju kao dobar ili vrlo dobar (33.2% u 2008. naspram 24.8% u 2011. godini). Ispitanici u 2011./12. godini znatno češće svoj životni standard nazivaju lošim i osrednjim, nego što je to bio slučaj u 2008. godini (Grafikon 15).

Grafikon 15. Kad uzmete sve oblasti u obzir, kako biste ocijenili Vaš trenutni životni standard? – Poređenje 2008. i 2011./12. godine

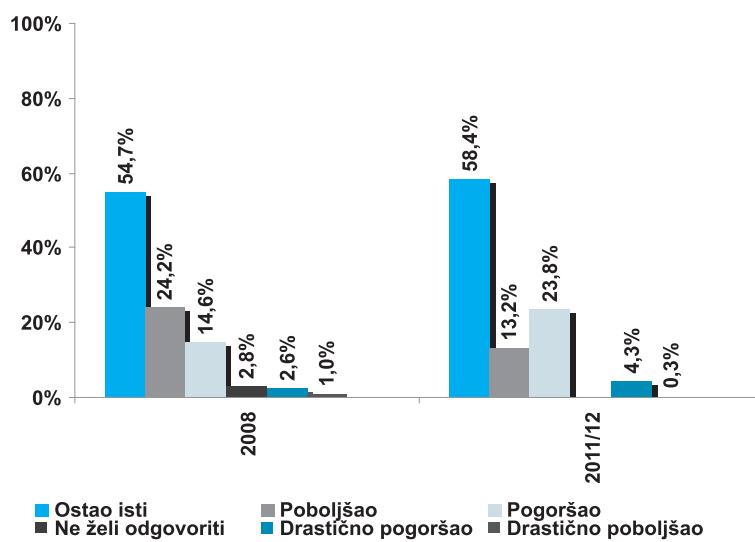

Dok mlade osobe koje pripadaju opštoj populaciji znatno češće svoj životni standard procjenjuju kao dobar ili osrednji, mlađi koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće vlastiti standard opisuju kao loš ili jako loš, u odnosu na mlade opšte populacije (Grafikon 16).

Grafikon 16. Kad u obzir uzmete sve oblasti, kako biste ocijenili Vaš trenutni životni standard? Poređenje između mladih osoba opšte populacije i mladih osoba koje pripadaju ranjivim grupama:

Grafikon 17. Da li se Vaš životni standard u posljednje tri godine... ? Poređenje 2008. i 2011./12. godina

Kao i u 2008., i u 2011./12. godini ispitanici najčešće vjeruju da im je standard ostao isti u protekle tri godine (54.7% u 2008. i 58.4% u 2011./12. godini). U 2011./12. godini ispitanici znatno češće navode da se njihov životni standard pogoršao, kao i da je ostao isti, dok su u 2008. ispitanici znatno češće govorili o poboljšanjima vlastitog životnog standarda (pogledati Grafikon 17). Dok ispitanici iz opšte populacije znatno češće navode da se njihov životni standard poboljšao u protekle tri godine (14.3%, naspram 7.1% kod ispitanika koji pripadaju ranjivim grupama), ranjive grupe znatno češće izvještavaju o drastičnom pogoršanju životnog standarda (7.1%, prema 3.8% u opštoj populaciji mladih). Većina ispitanika ocjenjuje da se njihove prilike u prethodnih nekoliko godina nisu promijenile kada je riječ o ishrani (68.7%, prema 56% u 2008.), odjevanju (66.8%, prema 57% u 2008.), rješavanju stambenog pitanja (66.5% u 2011./12. i 58.6% u 2008.), školovanju (68.7% u 2011./12. i 58.7% u 2008.), zdravstvenoj zaštiti (73.3% u 2011./12. i 62.7% u 2008.), zabavi/razonodi/izlascima (64.7%,

naspram 54.9% u 2008.) i putovanjima (61.6%, naspram 54.7% u 2008.). Kada je riječ o zapošljavanju, 46.9% ispitanika (prema 50.8% u 2008.) smatra da je situacija ista kao i prije, dok 46.1% (naspram 32.3% u 2008. godini) vjeruje da je situacija gora nego ranije. Također, više od četvrtine ispitanika smatra da je došlo do pogoršanja u vezi s rješavanjem stambenog pitanja (27.6%, naspram 22.3% u 2008.) i putovanjima (25.8%, prema 19.4% u 2008. godini). Ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama znatno češće u odnosu na opštu populaciju mlađih izvještavaju o lošijem standardu kada je riječ o prihodima (32.4%, naspram 24.1% u opštoj populaciji), radnom statusu (31.3%, naspram 23.9% u opštoj populaciji), zdravstvenoj zaštiti (23.6%, naspram 17.2% u opštoj populaciji) te kvalitetu života u cjelini (31%, naspram 23.8% u opštoj populaciji).

Kada je riječ o budućnosti, ispitanici su pesimistični i najčešće vjeruju da se njihov životni standard neće promijeniti u iduće tri godine, bilo da je riječ o prihodima, radnom statusu, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, stambenom pitanju ili kvalitetu života generalno. Stav da se njihov standard neće promijeniti znatno češće iskazuju ispitanici koji pripadaju ranjivim grupama (36.6%), u odnosu na opštu populaciju mlađih (28.1%). U 2011./12. ispitanici znatno češće navode da će situacija biti lošija ili ista, dok su u 2008. imali optimističniji stav prema budućnosti. Gledajući na budućnost, generalno, nešto više od polovine ispitanika (55.1%, naspram 66.9% u 2008. godini) vjeruje da će njihova budućnost biti bolja od sadašnjosti, dok nešto manje od trećine (29.4%, naspram 18.5% u 2008.) ne očekuje promjene u budućnosti. 13.6% ispitanika vjeruju da će im budućnost biti gora od sadašnjosti (u poređenju sa 7.3% u 2008. godini).

Muškarci su znatno pesimističniji od žena u stavovima o promjenama u budućnosti, kada je riječ o obrazovanju i stambenom pitanju. Ispitanici muškog roda znatno češće od ženskih ispitanika vjeruju da će se njihov standard u iduće tri godine pogoršati kada je riječ o obrazovanju (4% muških i 2.4% ženskih ispitanika navodi spomenuto) i stambenom pitanju (4.3% kod muških i 2.7% kod ženskih ispitanika).

Generalno, stiče se dojam da ispitanici najčešće vlastiti životni standard ocjenjuju kao osrednji te da su pesimistični u očekivanjima da će se njihov status u ovom smislu promijeniti u skorijoj budućnosti.

2.8 RAZLIKE IZMEĐU RANJIVIH GRUPA

Ranjive grupe u BiH ugrožene su na mnogim područjima života i djelovanja. Razlike između ranjivih grupa i opšte populacije isticane su kao evidentne i zabrinjavajuće na mnogim mjestima u ovom izvještaju. Međutim, sve ranjive kategorije nemaju isti status u bh. društvu. Stoga je potrebno uočiti i istaći i razlike koje postoje među samim ranjivim kategorijama koje, također, mogu ukazivati na izvjesne socijalne pojave i probleme.

Romi se umnogome, prema osnovnim demografskim karakteristikama, razlikuju od ostalih ranjivih grupa. Oni su znatno češće u odnosu na ostale ranjive grupe u braku (55%, naspram 15.2% mlađih bez roditeljskog staranja, 12% mlađih s posebnim potrebama i 26.7% povratnika) te češće imaju djecu (57.5%, naspram 13.6% mlađih bez roditeljskog staranja, 6% mlađih s posebnim potrebama i 17.8% povratnika), dok rjeđe u odnosu na ostale ranjive grupe govore strani jezik; 63.6% Roma ne govori niti jedan strani jezik, naspram 12.5% mlađih bez roditeljskog staranja, 37% mlađih s posebnim potrebama i 4.6% mlađih povratnika. Također, mlađi s posebnim potrebama znatno rjeđe u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja i mlađe povratnike govore strani jezik. Ove razlike moguće bi biti u vezi s kulturno-školskim posebnostima (na primjer, kada je riječ o mlađim Romima), ali i sa slabijim prilikama za obrazovanje ovih

ranjivih grupa.

Romi i povratnici izvještavaju o pogoršanju vlastitog životnog standarda u proteklom periodu, ali se njihova očekivanja od budućnosti razlikuju kada je riječ o životnom standardu. Prvo, mladi Romi znatno češće vlastiti životni standard ocjenjuju kao loš u odnosu na sve ostale ranjive grupe (42.4%, naspram 23.9% mladih bez roditeljskog staranja, 20% mladih s posebnim potrebama i 21.5% povratnika). Također, oni češće iznose stav koji ukazuje na to da se njihov standard pogoršao u proteklom periodu (38.4%), u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (15.9%) i mlade s posebnim potrebama (21%). Povratnici (36.9%), slično kao i Romi, percipiraju pogoršanje standarda, znatno češće u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja. Povratnici, međutim, znatno češće u odnosu na Rome i mlade s posebnim potrebama navode da će situacija u naredne tri godine biti bolja kada je riječ o prihodima, radnom statusu, obrazovanju i kvalitetu života u cjelini, a znatno su optimističniji od Roma i kada je riječ o zdravstvenoj zaštiti. Uprkos pogoršanjima u proteklom periodu, Romi budućnost, kada je riječ o životnom standardu, procjenjuju pesimistično, a povratnici relativno optimistično.

Sve ranjive grupe smatraju da je nezaposlenost najveći problem mladih u BiH. Ipak, postoje razlike u mišljenjima o tome koliko su neki drugi problemi prisutni i utjecajni. Čini se da stambeno zbrinjavanje i postojanje socijalnih razlika u bh. društvu za Rome predstavlja veliki problem. Prvo, stambeni problemi znatno su češći kod Roma (24.2%) u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (4.5%) i mlade s posebnim potrebama (5%). Također, Romi se znatno češće (24.2%), u odnosu na mlade s posebnim potrebama (7%) i povratnike (7.7%), žale na problem socijalnih razlika. S druge strane, mladi s posebnim potrebama opterećeni su krizom morala i nedovoljnom brigom društva za mlade ljudе; ovi ispitanici ističu kao problem križu morala (16%) i nedovoljnu brigu društva za probleme mladih (28%) znatno češće u odnosu na mlade Rome (1% i 11.1%, ovim redoslijedom, kod Roma). Romi (50.5%) češće u odnosu na povratnike (23.1%) navode da su u potpunosti nezadovoljni stambenim zbrinjavanjem mladih. Mladi s posebnim potrebama iznose isti stav znatno češće (54%) u odnosu na povratnike i osobe bez roditeljskog staranja (31.8%).

Kada je riječ o obrazovanju, čini se da su Romi najugroženija kategorija. Romi znatno češće, u odnosu na mlade s posebnim potrebama i povratnike, ne završavaju osnovnu školu (34.2%, naspram 8.9% mladih s posebnim potrebama; svi mladi bez roditeljskog staranja i svi povratnici završili su, barem, osnovnu školu), ili završavaju samo četiri razreda osnovne škole (20.5%, naspram 2.5% mladih s posebnim potrebama), dok ostale ranjive grupe znatno češće od Roma imaju završenu četverogodišnju srednju školu. Također, upis na različite obrazovne programe Romima stvara manje zadovoljstva u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja. Nadalje, Romi znatno češće, u odnosu na mlade s posebnim potrebama i povratnike, navode lošu finansijsku situaciju kao razloge za nezavršavanje obrazovanja (55.3%, naspram 0% mladih bez roditeljskog staranja, 8.3% mladih s posebnim potrebama i 9.1% povratnika), a i znatno su češće obnavljali razred u odnosu na povratnike i mlade bez roditeljskog staranja.

Čini se da Romi obrazovni sistem vide drugačije (ili je on zaista drugačiji za njih!) u odnosu na ostale ranjive grupe. Naime, Romi znatno češće u odnosu na ispitanike iz drugih ranjivih grupa daju odgovor „Definitivno ne“ na niz pitanja o istinitosti tvrdnje o karakteristikama školskog sistema, ističući time da ih dosta školskih predmeta ne zanima te da ih većina nastavnika ne shvata ozbiljno niti se zanimaju za njih, kao i da većina nastavnika ne pristupa učenicima na primjeren način. Procjenjujući iste tvrdnje, mlade osobe bez roditeljskog staranja znatno češće od ostalih ranjivih grupa biraju odgovor „U većoj mjeri“, ocjenjujući time obrazovani sistem kao kvalitetan u ovom kontekstu. Mladi s posebnim potrebama i povratnici znatno češće u odnosu na Rome navode da su njihovi rezultati veoma (odgovor „U potpunosti“) važni njihovim roditeljima, kao i da imaju podršku roditelja.

Grafikon 18. U kojoj mjeri možete reći da sljedeće izjave vrijede u slučaju Vašeg obrazovanja... ? Poređenje između ranjivih grupa:

U kojoj mjeri možete reći da sljedeće izjave vrijede u slučaju Vašeg obrazovanja?

		Grupa			
		Romi	Mladi bez roditeljskog staranja	Mladi, osobe sa posebnim potrebama	Povratnici
Zahtjevi koji se postavljaju u nastavi ogroman su teret za mene	Definitivno ne	28.3%	21.6%	20.0%	27.7%
	U maloj mjeri	43.4%	48.9%	43.0%	43.1%
	U većoj mjeri	25.3%	23.9%	21.0%	23.1%
	U potpunosti	3.0%	3.4%	16.0%	6.2%
Ima dosta predmeta koji me zanimaju	Definitivno ne	37.4%	4.5%	17.0%	7.7%
	U maloj mjeri	30.3%	28.4%	30.0%	35.4%
	U većoj mjeri	26.3%	52.3%	31.0%	44.6%
	U potpunosti	6.1%	13.6%	22.0%	12.3%
Većina nastavnika shvaća me ozbiljno i zanima se za moj rad	Definitivno ne	35.4%	5.7%	12.0%	3.1%
	U maloj mjeri	36.4%	27.3%	36.0%	40.0%
	U većoj mjeri	21.2%	56.8%	33.0%	36.9%
	U potpunosti	7.1%	9.1%	19.0%	20.0%
Većina nastavnika pristupa studentima na primjeren način	Definitivno ne	30.3%	2.3%	8.0%	3.1%
	U maloj mjeri	33.3%	26.1%	38.0%	26.2%
	U većoj mjeri	29.3%	62.5%	36.0%	55.4%
	U potpunosti	7.1%	9.1%	18.0%	15.4%
Moji rezultati u školi su veoma važni za moje roditelje	Definitivno ne	30.3%	47.7%	9.0%	0.0%
	U maloj mjeri	23.2%	17.0%	13.0%	12.3%
	U većoj mjeri	29.3%	19.3%	33.0%	47.7%
	U potpunosti	17.2%	12.5%	45.0%	40.0%
Imam punu podršku roditelja kada se suočavam sa problemima u obrazovanju	Definitivno ne	26.3%	46.6%	8.0%	1.5%
	U maloj mjeri	26.3%	17.0%	13.0%	4.6%
	U većoj mjeri	34.3%	21.6%	25.0%	43.1%
	U potpunosti	13.1%	11.4%	54.0%	50.8%

Problem obrazovanja Roma dugo egzistira u BiH, već dugo se radi na njegovom rješavanju i smanjivanju razlika u obrazovanju između Roma i ostalih članova društva. Ipak, ove razlike očigledno još uvjek nisu uklonjene te, na štetu romske populacije, i dalje postoje.

Kada je riječ o stavovima o promjenama u sistemu obrazovanja, utvrđene su interesantne razlike među ranjivim grupama. U ovom kontekstu, s jedne strane, Romi (34.3%) i povratnici (38.5%) znatno češće u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (15.9%) navode da je, kada je riječ o obrazovanju, potrebno izmijeniti planove i programe zbog preopširnosti istih. S druge strane, mladi bez roditeljskog staranja (35.2%) znatno češće u odnosu na Rome (10.1%) i povratnike (15.4%) spominju nedostatak prakse. Također, mladi s posebnim potrebama znatno češće (12%) u odnosu na Rome (2%) ističu problem tehničke neopremljenosti.

Romi su znatno rjeđe u odnosu na ostale ranjive grupe čuli za cjeloživotno učenje (17.2%, naspram 54.5% mladih bez roditeljskog staranja, 42% mladih s posebnim potrebama i 47.7% povratnika). Također, čini se da su povratnici (64.6%) i mladi bez roditeljskog staranja (53.4%) znatno spremniji za promjenu karijere u odnosu na Rome (39.4%) i mlade s posebnim potrebama (33%).

Znatne razlike među ranjivim grupama utvrđene su i kada je riječ o radnom statusu. Čini se da su mladi s posebnim potrebama i Romi najugroženije kategorije kada je riječ o zapošljavanju.

Mladi s posebnim potrebama i Romi znatno su rjeđe zaposleni, u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja. Također, nezaposlene osobe s posebnim potrebama znatno rjeđe traže posao u odnosu na ostale ranjive grupe i znatno su duže bez posla u odnosu na Rome i povratnike, također nezaposlene.

Grafikon 19. Koja od sljedećih kategorija najbolje opisuje Vašu situaciju tokom prošle sedmice? Poređenje između ranjivih grupa:

	Grupa			
	Romi	Mladi bez roditeljskog staranja	Mladi, osobe sa posebnim potrebama	Povratnici
Zaposlen na puno radno vrijeme - 35 + sati sedmično	6.1%	21.6%	5.0%	13.8%
Zaposlen na pola radnog vremena - između 15 i 34 sata	0.0%	0.0%	3.0%	0.0%
Zaposlen na pola radnog vremena - manje od 15 sati	0.0%	1.1%	1.0%	0.0%
Na vlastitom imanju u poljoprivredi i NE TRAŽIM drugi posao	1.0%	1.1%	1.0%	1.5%
Na vlastitom imanju u poljoprivredi i TRAŽIM drugi posao	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Stažisti / Na praksi	0.0%	1.1%	0.0%	0.0%
Na pripravničkom	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Na specijalizaciji	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Nezaposlen, sa povremenim poslovima, aktivno tražim posao	5.1%	4.5%	4.0%	0.0%
Nezaposlen, aktivno tražim posao	25.3%	14.8%	3.0%	24.6%
Nezaposlen, želim posao, ali ga ne tražim aktivno	22.2%	8.0%	14.0%	6.2%
Nezaposlen, i uopšte ne tražim posao	18.2%	0.0%	7.0%	4.6%
Osoba sa invaliditetom	0.0%	0.0%	42.0%	0.0%
Domaćica	10.1%	2.3%	2.0%	3.1%
Učenik	11.1%	29.5%	11.0%	30.8%
Na porodiljskom	0.0%	1.1%	1.0%	0.0%
Student	1.0%	14.8%	6.0%	15.4%
Bolestan	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Vojno lice	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Ostalo	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%
Ne želi odgovoriti	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%

Romi su češće u odnosu na neke od drugih ranjivih kategorija nezaposleni i čini se da su manje aktivni u traženju zaposlenja. Oni znatno češće u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja i povratnike navode da žele posao, ali da ga ne traže aktivno, a češće u odnosu na povratnike, također, navode da uopšte ne traže posao. Oni u prosjeku navode da bi radili za znatno nižu platu (448 KM) u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (671 KM).

Zaposleni mladi bez roditeljskog staranja znatno češće u odnosu na mlade s posebnim potrebama navode da rade na osnovu ugovora na neodređeno te su znatno češće informisani o postojanju vladinih programa zapošljavanja, u odnosu na povratnike, čime su u nešto boljoj poziciji u odnosu na ostale ranjive grupe. Povratnici imaju znatno više prijavljenog radnog staža (sedam mjeseci) u odnosu na Rome (niko od ovih ispitanika nema prijavljenog radnog staža) i mlade s posebnim potrebama (jedan mjesec).

Mladi s posebnim potrebama znatno češće pokazuju potpuno neslaganje s tim da se nad ženama na tržištu rada vrši diskriminacija, u odnosu na Rome. Mladi bez roditeljskog staranja slažu se

sa spomenutim stavom znatno češće u odnosu na povratnike.

Povratnici su znatno rjeđe od ostalih ranjivih grupa upoznati sa slučajevima kupovine radnih mesta (20%, naspram 48.5% Roma, 56.8% osoba bez roditeljskog staranja i 41% osoba s posebnim potrebama). Kada je riječ o podmićivanju u javnim i privatnim institucijama i firmama radi zapošljavanja, Romi znatno češće u odnosu na mlade s posebnim potrebama navode da je ono prisutno u većini slučajeva, dok mladi s posebnim potrebama znatno češće u odnosu na Rome vjeruju da takva praksa ne postoji (ili da postoji, ali da nije učestala).

Mladi s posebnim potrebama češće su korisnici socijalnih usluga, u odnosu na ostale ranjive kategorije. Zajedno s Romima znatno su češće, u odnosu na povratnike, bili klijenti centara za socijalni rad u periodu od šest mjeseci prije istraživanja, a osobe s posebnim potrebama posjećivale su centre znatno češće i u odnosu na osobe bez roditeljskog staranja. Mladi s posebnim potrebama znatno češće primaju socijalnu pomoć, u odnosu na ostale ranjive grupe (66%, naspram 20.2% Roma, 39.8% mladih bez roditeljskog staranja i 1.5% povratnika), dok povratnici socijalnu pomoć primaju znatno rjeđe u odnosu na ostale ranjive grupe.

Kada je riječ o ekonomskom statusu, čini se da su mladi bez roditeljskog staranja i mladi s posebnim potrebama u nešto boljoj poziciji u odnosu na ostale ranjive grupe. Mladi bez roditeljskog staranja (37.5%) i oni s posebnim potrebama (37.0%) znatno češće, u odnosu na Rome (17.2%) i povratnike (10.8%), redovno doprinose kućnom budžetu. Mladi bez roditeljskog staranja raspolagali su sa značajno većim iznosom novca (240 KM) u protekla tri mjeseca, u odnosu na mlade Rome (126 KM), ali i u odnosu na osobe s posebnim potrebama (154 KM).

Romi znatno češće navode da doprinose kućnom budžetu, ali neredovno (27.3%), u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (10.2%) i povratnike (7.7%). Povratnici znatno rjeđe od ispitanika iz svih ostalih ranjivih grupa doprinose kućnom budžetu.

Kada je riječ o izvorima prihoda, mladi s posebnim potrebama znatno češće navode socijalnu pomoć kao izvor prihoda (64%), u odnosu na ostale ranjive grupe (24.2% Roma, 30.7% osoba bez roditeljskog staranja i 1.5% povratnika). S druge strane, povratnici znatno češće (40%) u odnosu na ostale ranjive grupe (13.1% Roma, 9.1% mladih bez roditeljskog staranja i 8% mladih s posebnim potrebama) navode poljoprivredna dobra kao jedan od glavnih izvora prihoda.

Znatne razlike među ranjivim kategorijama utvrđene su i kada je riječ o percipiranju utjecaja u grupama kojima pripadaju. Romi znatno češće od ispitanika iz ostalih ranjivih grupa navode da nemaju nikakav utjecaj na poslu, školi ili fakultetu. Također, oni znatno češće (73%), u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja (48%) i mlade s posebnim potrebama (47.9%), navode da nisu glasali na proteklim izborima te znatno češće od povratnika vjeruju da uopšte nemaju utjecaja na odluke koje se donose na lokalnom nivou. Romi znatno češće u odnosu na ostale ranjive grupe imaju negativno mišljenje o radu i projektima omladinskih organizacija na području opštine življenja ili grada. Čini se da Romi percipiraju da su vrlo malo utjecajni unutar grupa kojima pripadaju.

Kada je riječ o utjecaju u vlastitoj porodici, mladi bez roditeljskog staranja znatno češće od Roma i mladih s posebnim potrebama navode da imaju veliki utjecaj u vlastitim domaćinstvima, dok osobe s posebnim potrebama znatno češće od povratnika navode da nemaju nikakav utjecaj u porodici ili domaćinstvu. Mladi s posebnim potrebama, također, znatno češće, u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja i povratnike, vjeruju da mladi uopšte nemaju utjecaja na odluke koje se donose na lokalnom nivou, kao i da nemaju nikakav utjecaj u krugu vršnjaka i prijatelja.

Grafikon 20. Pokušajte ocijeniti vlastiti utjecaj na važne odluke i na ono što se događa u sredini u kojoj živate i djelujete. Kako ocjenjujete svoj utjecaj na odluke koje se donose? Poređenje između ranjivih grupa:

			GRUPA		
	Romi	Mladi bez roditeljskog staranja	Mladi, osobe sa posebnim potrebama	Povratnici	
Na poslu, školi ili fakultetu	Nikakav	64.6%	15.9%	45.0%	23.1%
	Mali	28.3%	27.3%	26.0%	30.8%
	Osrednji	6.1%	42.0%	22.0%	36.9%
	Veliki	1.0%	13.6%	7.0%	9.2%
U twojoj porodici ili domaćinstvu	Nikakav	13.1%	13.6%	26.0%	9.2%
	Mali	25.3%	15.9%	14.0%	13.8%
	Osrednji	45.5%	34.1%	44.0%	50.8%
	Veliki	16.2%	35.2%	16.0%	26.2%
U mjesnoj zajednici u kojoj živiš	Nikakav	57.6%	53.4%	64.0%	66.2%
	Mali	33.3%	27.3%	21.0%	20.0%
	Osrednji	9.1%	18.2%	12.0%	13.8%
	Veliki	0.0%	0.0%	3.0%	0.0%
U političkim ili nevladinim organizacijama	Nikakav	82.8%	70.5%	76.0%	80.0%
	Mali	15.2%	20.5%	13.0%	15.4%
	Osrednji	1.0%	8.0%	9.0%	3.1%
	Veliki	1.0%	0.0%	2.0%	0.0%
U krugu vršnjaka i prijatelja u kojem se krećeš	Nikakav	20.2%	8.0%	29.0%	9.2%
	Mali	25.3%	15.9%	24.0%	15.4%
	Osrednji	50.5%	54.5%	37.0%	58.5%
	Veliki	4.0%	20.5%	10.0%	16.9%

Romi znatno češće u odnosu na ostale ranjive grupe navode da bi napustili BiH zbog privremenog rada, zbog ženidbe ili udaje te zbog nastanjivanja u stranoj zemlji. Mladi bez roditeljskog staranja znatno su spremniji napustiti BiH zbog studija ili privremenog rada, u odnosu na mlade s posebnim potrebama. Čini se da su mladi s posebnim potrebama najmanje skloni napustiti BiH; oni znatno češće navode da ne bi napuštali BiH iz spomenutih razloga, u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja. Povratnici znatno češće, u odnosu na mlade s posebnim potrebama, navode da bi gotovo sigurno (iako ne sasvim sigurno) napustili BiH zbog studija, ženidbe/udaje ili zbog nastanjivanja u stranoj zemlji.

Kada je riječ o trgovini ljudima, mladi bez roditeljskog staranja znatno su češće (96.6%) u odnosu na ostale ranjive grupe (81.8% Roma, 79% mladih s posebnim potrebama i 81.5% povratnika) upoznati s izrazom "trgovina ljudima", dok Romi i povratnici znatno češće u odnosu na mlade s posebnim potrebama navode da su čuli za konkretne slučajeve trgovine ljudima.

Romi, u odnosu na ostale ranjive grupe, znatno manje slobodnog vremena provode na moru: ispitanici romske nacionalnosti proveli su na moru u prosjeku manje od jednog dana, u poređenju s tri dana koliko su na moru proveli mladi bez roditeljskog staranja i mladi povratnici, kao i u poređenju s dva dana koliko su u prosjeku na moru proveli mladi s posebnim potrebama. Mladi bez roditeljskog staranja znatno su više dana proveli na selu (pet dana) u odnosu na Rome (dva dana). Romi znatno rjeđe u odnosu na ostale ranjive grupe navode da su čitali knjige, provodili vrijeme na Internetu (Facebooku ili drugim virtualnim mrežama). Mladi s posebnim potrebama znatno su rjeđe u odnosu na mlade bez roditeljskog staranja posjećivali kafiće i diskoteke, čitali knjige, provodili vrijeme na Internetu (Facebooku ili drugim virtualnim mrežama), u šetnji ili rekreatiji, u druženjima s prijateljima te posjećivali salone za uljepšavanje.

3 PREPORUKE

Preporuke navedene u nastavku ovog Izvještaja zasnivaju se na rezultatima ovog istraživanja i izvedene su na osnovu želja i potreba mlađih utvrđenih ovim istraživanjem. Korist u ovim preporukama mogu pronaći različite vladine institucije, organizacije civilnog društva, javne i privatne institucije i kompanije, obrazovne i socijalne institucije i ostali koji se bave pitanjima i problemima mlađih, kao i društvenim problemima generalno.

Rješavanje problema nezaposlenosti i stambenog zbrinjavanja mlađih. Vlasti u BiH imaju razloga za zabrinutost kada je riječ o prirodnom priraštaju u zemlji. Naime, prema podacima Agencije za statistiku BiH², prirodni priraštaj u BiH smanjivao se u periodu od 1997. do 2009. godine. Većina punoljetnih mlađih osoba nisu u braku (72.2%), a svega 21.4% od njih imaju djecu – u prosjeku, jedno ili dvoje. Prema tome, vlasti trebaju poduzeti odgovarajuće mjere kako bi ohrabrike mlađe da formiraju porodice i imaju vlastitu djecu. Većina mlađih osoba u BiH smatra da je nezaposlenost glavni problem s kojim se suočavaju. Statistički podaci³ ukazuju na to da je nezaposlenost sve veći problem, odnosno da se nezaposlenost povećala u periodu od 2009. do 2011. godine. Također, većina ne posjeduje vlastiti stambeni prostor (69.2%), a nastojanja vlade, kada je riječ o stambenom zbrinjavanju mlađih, ocjenjuju prosječnom ocjenom 3, na skali na kojoj je 1 najmanja (najnegativnija) ocjena. Čini se da su nezaposlenost i stambeno zbrinjavanje mlađih glavni problemi, čijem rješavanju vlasti trebaju pristupiti s ciljem poboljšanja ekonomske situacije mlađih (i društva) te s dugoročnim i indirektnim ciljem povećanja prirodnog priraštaja u BiH.

Omogućiti svima da ostvare pravo na osnovno obrazovanje. 3.3% mlađih osoba u BiH navodi da nisu završili niti osnovno školsko obrazovanje, a najčešće je riječ o Romima. Podatak da ovaj društveni problem još uvijek nije iskorijenjen je poražavajući, kao i taj da su ranjive grupe slabije obrazovane u odnosu na opštu populaciju mlađih. Vlasti BiH trebaju poduzeti urgentne mjere da se svim mlađim osobama omogući ostvarivanje prava na obrazovanje, kao jedno od osnovnih ljudskih prava. U ostvarivanju ovih prava moglo bi učestvovati i socijalne institucije (centri za socijalni rad), kao i obrazovne te različite nevladine organizacije.

Uklanjanje prepreka kvalitetnom obrazovanju. Potrebno je ukloniti finansijske uzroke nezavršavanja obrazovanja, o kojima govori skoro četvrtina (23.6%) ispitanika, bilo da se radi o osnovnom, srednjem ili univerzitetskom obrazovanju. Na ovo mogu utjecati kako vlasti, tako i nevladin sektor, putem stipendiranja učenika i studenata, kreditiranjem ili drugim mehanizmima. Osim spomenutog, važno je uzeti u obzir glasove mlađih, od kojih mnogi tvrde kako su nastavni planovi i programi za njih preteški i preobimni, a svjedoče i o nedovoljno profesionalnom odnosu nastavnog osoblja, kao i o nedostatku podržavajućeg odnosa roditelja prema njihovom obrazovanju. Prema mišljenju mlađih, jedan od problema obrazovanja jeste i nedovoljna praktična edukacija. Čini se da su u ovom kontekstu potrebne kako sistemske promjene, tako i studiozan i planski pristup, a zatim i edukativni napor usmjereni ka nastavnicima i roditeljima, ali i samim mlađim ljudima, s ciljem maskimiziranja mogućnosti mlađih da dobiju obrazovanje kakvo zaslužuju.

Omogućiti internacionalna obrazovna iskustva mlađim osobama. Mnogi mlađi ljudi pokazuju interes da se obrazuju u inostranstvu: 53.3% navodi da bi napustili BiH zbog studija, ali se većina obrazuje unutar BiH (97.6%). Potrebno je srednjoškolcima i studentima pružiti

² http://www.bhas.ba/tematskibilteni/DEM_2009_002_01-bh.pdf, pristupljeno 17. 02. 2012.

³ Napomena: U ovom istraživanju ispitivana je opšta populacija mlađih, kao i četiri ranjive grupe mlađih osoba: mlađi Romi, mlađe osobe bez roditeljskog staranja, mlađi s posebnim potrebama te mlađi povratnici.

više informacija o postojećim, kao i pružiti dodatne mogućnosti i prilike da se obrazuju u inostranstvu. U ovome mogu učestovati obrazovne institucije, kao i institucije vlasti (na primjer, ministarstva obrazovanja i Ministarstvo vanjskih poslova) i nevladine organizacije. Pri tome, potrebno je voditi računa o tome da se mladi motivišu kako bi se nakon završenog obrazovanja vratili u BiH i koristili stručna znanja za razvoj vlastite zemlje.

Informisanje mladih o mogućnostima angažovanja u dobrovoljnim aktivnostima. Prema rezultatima istraživanja, većina mladih nije u proteklom periodu učestvovala u volonterskim aktivnostima, najčešće jer to niko od njih nije zatražio, ali i zbog nedovoljne informisanosti. Primarno, potrebno je identifikovati različite organizacije i institucije kojima su potrebnii volonteri i napraviti bazu podataka o ovim organizacijama. Nadalje, potrebno je informisati mlade o mogućnostima volonterskog rada, koji bi mogao biti prilika za mlađe da uče, da se razvijaju i stiču nova iskustva, osim očigledne društvene koristi ovakvog rada. Pri tome, i mediji mogu igrati značajnu ulogu, imajući u vidu da su televizija i Internet glavni načini informisanja mladih ljudi. Također, čini se da je mlađim ljudima važno i priznavanje i pravna zaštita na dobrovoljnem radu, što je potrebno uzeti u obzir pri bavljenju pitanjem volontiranja mladih.

Povećanje pristupa neformalnim programima obrazovanja. Većina mladih (75.1%) navodi da nisu pohađali obrazovne programe izvan formalnih. S obzirom na sve veće zahtjeve tržišta rada za sve većim rasponom profesionalnih vještina, i na sve veću potrebu za cjeloživotnim učenjem i obrazovanjem, neformalni obrazovni programi mogli bi igrati značajnu ulogu u ovom procesu u budućem periodu. Stoga, mlađim osobama je potrebno pružiti više informacija o postojećim prilikama, kao i više prilika i mogućnosti pristupa programima neformalnog obrazovanja.

Ohrabrvanje učešća mladih u donošenju odluka, poticanje poduzetničkog duha i podizanje asertivnosti mladih. Prema rezultatima istraživanja, mlađi ljudi su rijetki među direktorima, menadžerima i poduzetnicima (8.3%). Potrebno je ohrabriti zapošljavanje mlađih ljudi na ovakvim pozicijama i poticati njihov poduzetnički duh, naročito kada je riječ o mlađim osobama ženskog roda. S obzirom na ekonomsku situaciju u BiH, potrebna su nova, drugačija rješenja postojećih problema, koja bi, možda, mogla ponuditi upravo nova, motivisana i svježa radna snaga. Pri tome, postojeći menadžeri i rukovodioци bi mogli imati supervizijsku funkciju. Mlađe je potrebno dodatno edukovati kako da se nametnu na odgovornija radna mjesta, kako da asertivnije „prodaju“ vlastita znanja i vještine te ih ohrabriti na poduzetničke poduhvate. Prije toga, potrebno je rješiti problem njihove nedovoljne aktivnosti kada je riječ o traženju posla uopšte i ohrabriti ih da se prijavljuju i budu aktivniji na ovom području. Vjerovanja o prisustvu mita i korupcije pri zapošljavanju mogli bi biti neki od razloga nedovoljne aktivnosti mlađih na ovom planu. Osim mlađih ljudi, potrebno je na odgovarajući način uputiti i poslodavce o koristima davanja veće odgovornosti mlađim ljudima, kao i o koristima upošljavanja mlađih uopšte.

Zaštita vulnerabilnih grupa. Rezultati istraživanja pokazuju da su ranjive grupe mlađih osoba u BiH ugrožene na različite načine, krenuvši od obrazovanja, do poslova koje rade i prihoda koje ostvaruju. Generalno, neophodno je ovim grupama omogućiti ostvarivanje svih prava koja su im ugrožena i omogućiti im jednakе prilike za obrazovanje, kao i jednak prava na tržištu rada.

Zaštita prava radnika. Iako izgleda da se broj mlađih koji rade bez ugovora o radu smanjuje (13% u 2011./12. naspram 18.7% u 2008. godini), ipak je potrebno uložiti dodatne napore da se zaštite prava svih radnika. Također, prava radnika su nedovoljno zaštićena i kada je riječ o primanju plate i doprinosa na platu. Pri tome, naročitu pažnju potrebno je pokloniti ranjivim grupama. Nadalje, s ciljem zaštite prava radnika, potrebno je više akcija otkrivanja i sankcionisanja slučajeva kupovine radnih mjesta i podmićivanja radi dobivanja zaposlenja, kao i aktivnosti na uklanjanju diskriminacije pri zapošljavanju.

Poboljšanje kvaliteta socijalne zaštite. Rijetki ispitanici posjećivali su u proteklom periodu centre za socijalni rad (6.5%), a svega oko trećine mlađih koji su posjećivali ove centre (32%) navode da su dobili željene informacije. Ovo ukazuje na slabu efikasnost centara za socijalni rad kada je riječ o problemima mlađih osoba. U svakom slučaju, potrebno je dodatno istražiti probleme s kojima se ovi centri suočavaju i koji utječu na njihovu efikasnost te predložiti i implementovati odgovarajuće mјere za njihovo unaprijeđenje. Treba voditi računa i o nadgledanju i osiguravanju dosljedne implementacije zakonskih okvira, kada je riječ o socijalnoj zaštiti.

Podizanje svijesti mlađih o prednostima političkog djelovanja, kao i djelovanja u nevladinom sektoru. Mladi u BiH, a naročito mladi ženskog roda, relativno su rijetko zainteresovani za politiku (16.8%) i ne vjeruju da imaju mnogo utjecaja na odluke izvan kruga vlastite porodice i prijatelja. Stoga, ne iznenađuju podaci da veliki postotak mlađih ne izlazi na izbore, kao i da ne pokušavaju utjecati na političke odluke generalno. Iako političke stranke obično imaju forme mlađih, rijetki su mlađi koji se angažuju u političkim strankama, ali i drugim organizacijama preko kojih mogu biti aktivni. Potrebno je ohrabriti mlade da se aktivnije uključe u promišljanja o politici, kao i da se više angažuju u političkim i drugim organizacijama, s obzirom na to da na mladima ostaje da u budućnosti vode BiH. Dio uloge u ovome moguće bi preuzeti obrazovne institucije, pod vodstvom stručnjaka za edukaciju u ovom području.

Ojačati mehanizme zaštite od trgovine s ljudima. S obzirom na liberalizaciju viznog režima u BiH, kao i na to da sve više mlađih posjeduje pasoš i želi ići u inostranstvo, te činjenicu da mnogi ispitanici nisu dovoljno informisani o trgovini ljudima, potrebno je mlade ljude dodatno informisati o ovoj pojavi i načinima kako se od iste zaštiti. Različite vladine i nevladine organizacije moguće bi imati ulogu u ovoj akciji, kao i obrazovne institucije i mediji značajni mlađima.

4. ZAKLJUČAK⁴

Osnovni podaci o mladima u BiH. Mladi u BiH suočavaju se s mnogim izazovima. Većina nije u braku, nemaju djecu te nisu riješili stambeno pitanje. Ovi podaci nisu iznenađujući, uvezši u obzir utvrđeni procenat nezaposlenosti, kao i probleme stambenog zbrinjavanja i finansijskog osamostaljivanja mladih. Kao posljedica ovih i mnogih drugih faktora, prirodnji prirost u BiH se smanjuje. Ovo su problemi čijem je rješavanju potrebno pristupiti s ciljem razvoja i napretka bh. društva.

Obrazovanje i informisanost. Iako je završavanje osnovnog obrazovanja u BiH zakonski obavezno, 3,3% osoba dobi od 19 do 30 godina nisu završile formalno obrazovanje, što je problem koji je potrebno urgentno riješiti. Ranjive grupe u BiH slabije su obrazovane u odnosu opštu populaciju mladih, a čini se da obrazovanje naročit izazov predstavlja romskoj populaciji. Uzimajući sve to u obzir, vlasti trebaju uložiti dodatne napore i omogućiti ostvarivanje prava na obrazovanje svim mlađim osobama. Tri od četiri mlade osobe u BiH završile su srednju školu i nisu nastavile s obrazovanjem, dok je svaka deseta osoba završila fakultetsko obrazovanje. Mladi se najčešće obrazuju unutar BiH, iako bi se mnogi željeli obrazovati u inostranstvu. Stoga je mlađim ljudima potrebno pružiti više informacija o mogućnostima obrazovanja u inostranstvu te više takvih mogućnosti, kao i ohrabrvati ih da se nakon završetka obrazovanja vrate u BiH. Iako je većina zadovoljna obrazovnim planovima i programima, kao i odnosom s nastavnicima i roditeljima, kada je riječ o obrazovanju, mnogi od njih govore o nezadovoljstvu i željama za promjenama u ovom području, pri čemu je potrebno uvažiti glasove mladih u većoj mjeri nego što je to bio do sada slučaj. Čini se da obrazovanje izvan formalnog nije uobičajeno za većinu mladih u BiH - svega je jedna od četiri mlade osobe uključena u programe neformalnog obrazovanja. Pristup ovakvim programima trebalo bi omogućiti višem postotku mladih. Mladi se najčešće informišu putem televizije i Interneta, uz koje provode relativno mnogo slobodnog vremena i na koje bi trebalo usmjeriti nastojanja u cilju informisanja mladih o raznim temama od njihovog interesa.

Tržište rada. Otprilike svaka četvrta punoljetna mlađa osoba u BiH je zaposlena, najčešće na pozicijama službenika i kvalifikovanih/visokokvalifikovanih radnika, a rijetko na rukovodećim pozicijama. Potrebno je ohrabrvati mlade ljudi da budu asertivniji i nametljiviji kada je riječ o traženju i pronalaženju posla uopšte, kao i o dobivanju odgovornijih zadataka i radnih mjesta koja takve zadatke podrazumijevaju. Čini se da mladima treba u prosjeku znatno više od godinu dana da pronađu posao, a mnogi od njih se zapošljavaju van struke za koju su se obrazovali, što je posljedica neplanskog proizvođenja kadrova u zemlji. Nezaposleni, uglavnom, ne vjeruju da vlasti rade na rješavanju njihovog problema i relativno veliki postotak ovih osoba uopšte ne traži posao, a većina unutar šest mjeseci prije istraživanja nije radila niti honorarne poslove. Otpriike polovina mladih ljudi koji traže posao prihvatali bi posao izvan struke, u bilo kojem sektoru. Iako je u odnosu na 2008. godinu smanjen broj mladih osoba koje rade bez ugovora, prava određenog broja zaposlenih i dalje nisu zaštićena, na šta je potrebno sistemski utjecati. Više od 80% nezaposlenih prijavljeni su na biro za zapošljavanje. Mladi se rijetko zapošljavaju izvan svoje opštine prebivališta ili izvan zemlje. Svega jedna od četiri mlade osobe navodi da je čula za vladine programe zapošljavanja. Većina mladih smatra da je podmićivanje prilikom zapošljavanja nerijetko prisutno, zbog čega nije iznenađujuća relativno slaba aktivnost u potrazi za zaposlenjem koja karakteriše veliki broj mladih ljudi. Romi i osobe s posebnim potrebama suočavaju se s naročitim izazovima na tržištu rada, zbog čega bi trebalo uložiti dodatne napore u poboljšanje statusa ovih grupa.

⁴ Napomena: U ovom istraživanju ispitivana je opšta populacija mladih, kao i četiri ranjive grupe mladih osoba: mladi Romi, mlade osobe bez roditeljskog staranja, mladi s posebnim potrebama te mladi povratnici.

Ekonomski status. Manje od polovine punoljetnih mladih osoba doprinosi kućnom budžetu (46.2%), a povratnici znatno rjeđe doprinose u odnosu na ostale ranjive grupe. Mladi raspolažu s relativno malo novca – u prosjeku s oko 230 KM mjesечно. Pri tome, ranjive grupe raspolažu s manje novca u odnosu na opštu populaciju mladih, pri čemu su Romi i povratnici ugroženiji. Glavni izvori prihoda u domaćinstvima mladih su plate i honorari. Socijalna pomoć je, također, važan izvor prihoda mladih s posebnim potrebama, a poljoprivreda mladim povratnicima. Manje od 5% mladih prima stipendije. Rijetki uspijevaju štedjeti – otprilike svaka deseta mlađa osoba. Također, rijetki sebi mogu priuštiti podizanje kredita, iako su mnogi za njih zainteresovani. Pri tome, ranjive grupe rjeđe uzimaju kredite u odnosu na opštu populaciju mladih.

Socijalna zaštita. Većina mladih osoba u BiH nisu klijenti centara za socijalni rad i rijetki od njih su u kontaktu s ovim centrima. Osobe koje pripadaju ranjivim grupama ovim se centrima obraćaju češće u odnosu na opštu populaciju mladih, a najčešće su njihovi klijenti mlađi s posebnim potrebama. Čini se da centri za socijalni rad velikom broju mladih ljudi, koji su s njima imali iskustva, nisu bili korisni, što bi trebalo ispitati i aktivno raditi na povećanju njihove efikasnosti. Nešto više od 5% mladih korisnici su socijalne pomoći, najčešće oni iz ranjivih grupa – najčešće mlađi s posebnim potrebama, a najrjeđe povratnici. Mlade osobe s određenom stopom invalidnosti navode da im invalidnost stvara određene teškoće pri zapošljavanju, radu, pristupu zabavno-rekreativnim sadržajima, pristupu prirodi i pristupu institucijama državne uprave i obrazovanju, što upućuje na neosjetljivost bh. društva na potrebe ovih osoba, na čemu treba dodatno raditi i omogućiti ovim grupama ostvarenje vlastitih prava u društvu.

Političko učešće i članstvo u organizacijama. Tek svaka šesta ili sedma mlađa osoba tvrdi da je zainteresovana za politiku. Većina mladih smatra da nemaju utjecaja na donošenje odluka izvan kruga porodice i prijatelja te obrazovnih institucija i preduzeća. Stoga, podatak da mnogi mlađi ne izlaze na izbole nije iznenadujući. Nešto više od polovine mladih osoba, koje su imale pravo glasa, glasale su na proteklim izborima, zaposleni i obrazovaniji znatno češće od nezaposlenih i manje obrazovanih. Većina mladih nije u proteklih godinu dana bila politički aktivna na drugi način. Mlade osobe koje nisu glasale najčešće ne žele obrazložiti takvu odluku, a najčešći razlog koji navode mlađi jeste slaba uvjerenost u to da je glasanjem moguće proizvesti promjene. Iako imaju pozitivne stavove o radu omladinskih organizacija, mlađi su rijetko članovi istih i sličnih organizacija. Kada je riječ o ranjivim kategorijama, čini se da Romi rjeđe u odnosu na ostale ranjive grupe percipiraju sebe kao utjecajne u odnosu na različite grupe kojima pripadaju. Potrebno je mlađe ljudi ohrabriti da budu angažovaniji u promišljanjima i djelovanju u kontekstu politike. Nadalje, tek svaka deseta mlađa osoba izvještava o učešću u volonterskim aktivnostima, o čemu mladim ljudima treba pružiti više informacija te im pružiti pravnu zaštitu tokom volonterskog angažmana.

Slobodno vrijeme i mobilnost mladih. Mlađi u BiH većinu slobodnog vremena provode gledajući televiziju, surfajući Internetom te u druženjima. Otprilike trećina mlađih nije posjetila kino, pozorište niti je bila na koncertu u proteklih mjesec dana. Čini se da ranjive grupe znatno više vremena, u odnosu na opštu populaciju mlađih, provode gledajući televiziju, dok se znatno rjeđe angažuju u ostalim slobodnim aktivnostima, poput posjete kinu, odlaska na koncerте i sl. Godišnje odmore i raspuste mlađi najčešće provode kod kuće, a u prosjeku provode tri dana na moru ili na selu te četiri dana u inostranstvu. Nešto manje od dvije trećine mlađih posjeduje pasoš. Većina ih je putovala unutar BiH, a otprilike dvije trećine mlađih putovali su u inostranstvo. Većina mlađih želi napustiti BiH, a tek svaka deseta mlađa osoba navodi da ne bi napustila BiH na duže vrijeme ili zauvijek. Romi su, u odnosu na ostale ranjive grupe, spremniji napustiti BiH radi privremenog rada, sklapanja braka ili nastanjivanja u stranoj zemlji. Većina mlađih osoba u BiH čula je za trgovinu ljudima, a dvije trećine mlađih smatraju da su informisani o tome kako se od iste zaštiti. Pri tome, mlađi bez roditeljskog staranja najčešće navode da su informisani o ovom pitanju.

Stavovi o sadašnjosti i budućnosti. Većina mladih zadovoljstvo pronađu u zabavi i razonodi, a veoma cijene i mogućnost slobodnog izražavanja. Najvećim problemom smatraju nezaposlenost te materijalnu i ekonomsku nesamostalnost. Romi ističu probleme stambenog zbrinjavanja mladih i pitanje socijalnih razlika, dok mladi s posebnim potrebama ističu krizu moralnih vrijednosti i nedovoljnu brigu društva za mlađe. Većina vlastiti životni standard ocjenjuje kao osrednji te vjeruje da se u proteklo tri godine nije mijenjao, kao i da u skorije vrijeme neće doći do promjena u standardu. Mladi iz opšte populacije češće, u odnosu na mlađe iz ranjivih grupa, tvrde da se njihov životni standard poboljšao u proteklo tri godine, dok mladi iz ranjivih grupa imaju suprotan stav i izvještavaju o pogoršanju vlastitog životnog standarda. Pri tome, Romi su pesimistični, a povratnici optimistični u vezi s promjenama standarda u budućnosti.

Status ranjivih grupa. U ovom istraživanju ispitivani su i stavovi mladih opšte populacije te stavovi mladih koji pripadaju različitim ranjivim grupama. Istaknuto je kako se ove ranjive grupe suočavaju s mnogim izazovima u bh. društvu, krenuvši od obrazovanja, preko zapošljavanja, do prihoda i drugih aspekata života, znatno češće u odnosu na opštu populaciju mladih. Neophodno je poduzeti mjere da se eliminišu razlike između ranjivih grupa i opšte populacije i omogućiti svim članovima društva da u potpunosti ostvare vlastita prava.

